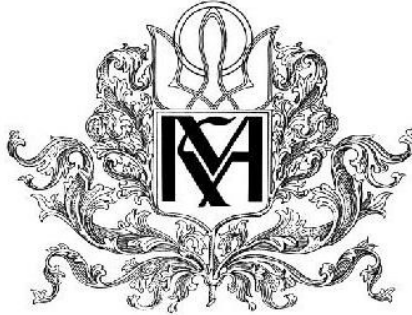

Міністерство освіти і науки України
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»
ФАКУЛЬТЕТ ПРАВНИЧИХ НАУК

кафедра загальнотеоретичного правознавства та публічного права

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА
освітній ступінь – магістр:

**на тему «РОЗВИТОК ЮРИДИЧНОГО ТЛУМАЧЕННЯ В СУДОВІЙ
ПРАКТИЦІ УКРАЇНИ НА ПРИКЛАДІ ДІЯЛЬНОСТІ КОНСТИТУЦІЙНОГО
СУДУ УКРАЇНИ, ВЕРХОВНОГО СУДУ ТА ВЕРХОВНОГО СУДУ УКРАЇНИ»**

**«DEVELOPMENT OF LEGAL INTERPRETATION IN THE JUDICIAL
PRACTICE OF UKRAINE ON THE EXAMPLE OF THE ACTIVITY OF THE
CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE, THE SUPREME COURT AND THE
SUPREME COURT OF UKRAINE»**

Виконала:

студентка 2 року навчання
спеціальності 081 Право

Першута Ольга Володимирівна

Керівник:

Зверєв Євген Олександрович

доцент кафедри
загальнотеоретичного правознавства та
публічного права,
кандидат юридичних наук

Рецензент _____

**Магістерська робота захищена з
оцінкою** _____

Секретар ЕК _____

«__» _____ 2021 р.

Київ – 2021

Декларація
академічної доброчесності
студента/ студентки НаУКМА

я Терешута Ольга Володимирівна,
студент(ка) 2 року навчання факультету правничих наук,
спеціальність 881 Право,
адреса електронної пошти oliiaregshuta@gmail.com

- підтверджую, що написана мною кваліфікаційна/магістерська робота на тему
«Розвиток юридичного тлумачення в судовій практиці України на прикладі діяльності Конституційного Суду України, Верховного Суду та Верховного суду України»
відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, передбачених пунктами 3.1.1-3.1.6 Положення про академічну доброчесність здобувачів НаУКМА від 07.03.2018 року, зі змістом якого ознайомлений/ознайомлена;
- підтверджую, що надана мною електронна версія роботи є остаточною і готовою до перевірки;
- згоден/ згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності, у будь-який спосіб, у тому числі порівняння змісту роботи та формування звіту подібності за допомогою електронної системи Unicheck.
- даю згоду на архівування моєї роботи в репозитаріях та базах даних університету для порівняння цієї та майбутніх робіт.

12.05.2021
Дата

Підпис

Терешута О.В.
Прізвище, ініціали

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ВИЗНАЧЕННЯ ЮРИДИЧНОГО ТЛУМАЧЕННЯ ТА ПІДХОДИ ДО ЙОГО РОЗУМІННЯ В ТЕОРІЇ ПРАВА.....	6
1.1 Визначення юридичного тлумачення зарубіжними науковцями.....	6
1.2 Визначення юридичного тлумачення вітчизняними науковцями.....	9
1.3 Підходи до дослідження юридичного тлумачення: герменевтичний, статичний, динамічний	12
РОЗДІЛ 2 ЗАСТОСУВАННЯ ЮРИДИЧНОГО ТЛУМАЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИМ СУДОМ УКРАЇНИ.....	21
2.1 Особливості застосування юридичного тлумачення Конституційним Судом України у період 1996-2004 р.р.....	21
2.2 Розвиток юридичного тлумачення у діяльності Конституційного Суду України у період 2005-2014 р.р.....	28
2.3 Розвиток юридичного тлумачення у діяльності Конституційного Суду України у період 2015-2021 р.р.....	31
РОЗДІЛ 3 ЗАСТОСУВАННЯ ЮРИДИЧНОГО ТЛУМАЧЕННЯ ВЕРХОВНИМ СУДОМ УКРАЇНИ.....	40
3.1 Розвиток юридичного тлумачення у постановах Пленуму Верховного Суду України у період 1991-2005 р.р.....	40
3.2 Розвиток юридичного тлумачення у діяльності Верховного Суду України у період 2006-2017 р.р.....	47
РОЗДІЛ 4 РОЗВИТОК ЮРИДИЧНОГО ТЛУМАЧЕННЯ У ДІЯЛЬНОСТІ ВЕРХОВНОГО СУДУ.....	56
4.1 Застосування юридичного тлумачення у рішеннях Верховного Суду.....	56
4.2 Вплив Європейського суду з прав людини на застосування юридичного тлумачення Верховним Судом.....	62
ВИСНОВКИ.....	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	74

ВСТУП

У поняття «право» кожен вкладає свій сенс та зміст. Для одних – це виключно закони та владні приписи, для інших – це поняття значно ширше та включає в себе такі складові як добро, справедливість, які переважають над якимись закріпленими нормами та правилами. Добро і справедливість досить узагальнюючі поняття, але вони складаються з безлічі різних частин, які формують право для кожного. Серед таких складових забезпечення справедливості є тлумачення. Кожна людина, а особливо в силу своєї професії юристи, стикається з тим, що доводиться розтлумачити чи пояснити певну норму, процес, факт, договір чи законодавчу ініціативу.

З кожним роком у нашій країні все більше розвивається законодавство, змінюються підходи до розуміння законів, судді відступають від своїх правових позицій, змінюється правове регулювання відносин, що виникають та з'являються нові види правовідносин, які потребують правового регулювання. Тому юридичне тлумачення як комплексне та багатогранне явище тісно пов'язане з цими динамічними процесами.

Такі зміни призводять до розвитку юридичного тлумачення. У свою чергу це впливає і на зміни в судовій практиці як у глобальному масштабі, так і на рівні національних судів.

Тому *актуальність* роботи полягає у висвітленні чинників, які впливають на розвиток юридичного тлумачення, який реальний стан юридичного тлумачення сьогодні наявний та як використовується в діяльності Конституційного Суду України, Верховного Суду України та Верховного Суду.

Об'єктом дослідження у кваліфікаційній роботі є юридичне тлумачення як процес діяльності Конституційного Суду України, Верховного Суду України та Верховного Суду.

Метою роботи є дослідити роль юридичного тлумачення в діяльності Конституційного Суду України, Верховного Суду України та Верховного Суду, починаючи з 1991 року і до сьогодні та визначити його співвідношення з теоретичною складовою.

Завданнями дослідження можна виділити наступне:

- з'ясувати особливості визначення юридичного тлумачення та підходи до його розуміння в теорії;
- проаналізувати особливості застосування юридичного тлумачення українськими судами: Конституційним Судом України, Верховним Судом, Верховним Судом України;
- визначити особливості застосування динамічного та статичного підходів до юридичного тлумачення в діяльності Конституційного Суду України, Верховного Суду, Верховного Суду України;
- виокремити чинники, які впливають на розвиток юридичного тлумачення в діяльності Конституційного Суду України, Верховного Суду, Верховного Суду України;
- порівняти підходи до здійснення юридичного тлумачення названими судами у часовому проміжку з 1991 року по 2021 рік;
- визначити як юридичне тлумачення Європейського суду з прав людини впливає на судову практику;
- проаналізувати значення практики Європейського суду з прав людини для українських судів.

Робота складається з аналізу юридичного тлумачення в теоретичній складовій, а саме: порівняння визначень поняття «юридичне тлумачення», аналіз підходів до здійснення юридичного тлумачення. Крім того, у роботі здійснений аналіз рішень Конституційного Суду, Верховного Суду, Верховного Суду України на предмет юридичного тлумачення, його розвитку. Також у роботі проведений аналіз щодо впливу рішень Європейського суду з прав людини на юридичне тлумачення, яке здійснюють українські судові органи.

Ступінь наукової розробки: комплексне дослідження теми юридичного тлумачення проводилось багатьма науковцями. Разом з тим окремі питання, які стосуються обраної теми курсової роботи, були предметом дослідження у працях таких вітчизняних вчених як М. І. Козюбра, О. В. Капліна, В. П. Плавич,

Г. О. Саміло, С. З. Опомяк, І. Ю. Кретьова та інших. Серед зарубіжних науковців можна виділити М. Грінберга, С. С. Алексєєва, Р. Дворкіна, Є. В. Васьковського Т. Я. Хабрієву та інших.

Методологія. У роботі використаний герменевтичний метод, адже необхідно для розкриття суті роботи зрозуміти, та надати найбільш точне і повне визначення терміну «юридичне тлумачення».

Також застосований порівняльно-історичний метод. Цей метод сприяв розкриттю еволюції поняття юридичного тлумачення в теоретичній складовій, та за допомогою цього методу досліджено стан юридичного тлумачення в українській судовій практиці.

Антропологічний метод застосований для аналізу того, наскільки важливим є людиноцентризм під час здійснення юридичного тлумачення в українській судовій практиці. Адже тільки через призму людини, її місця в правовідносинах, можна буде зрозуміти, наскільки юридичне тлумачення має на меті саме захист прав людини.

Крім того, застосований метод системного аналізу, який необхідний для визначення місця юридичного тлумачення в українській судовій практиці серед законодавчих актів, міжнародно-правових актів.

РОЗДІЛ І ВИЗНАЧЕННЯ ЮРИДИЧНОГО ТЛУМАЧЕННЯ ТА ПІДХОДИ ДО ЙОГО РОЗУМІННЯ В ТЕОРІЇ ПРАВА

1.1. Визначення юридичного тлумачення зарубіжними науковцями

З кожним новим десятиліттям перед суспільством з'являються все нові й нові виклики. Застосовуються певні технологічні підходи до різних процесів, удосконалюються вже набуті людством навички, виникають нові типи правовідносин, які потребують правового регулювання. Зважаючи на весь цей рух, юридична наука теж розвивається. Зокрема, це стосується і підходів до розуміння права, в тому числі і юридичного тлумачення.

Юридичне тлумачення відіграє важливу роль у процесі правового регулювання взаємин між людьми, між державою та людиною, між державами та іншими суб'єктами. Тлумачення – це не лише пояснення написаного тексту, це процес щодо з'ясування суті об'єкту тлумачення.

А. Барак стверджує, що «тлумачення формує зміст норми, що потрапила у текст. Текст, який є предметом тлумачення, може бути загальним (як у конституції, статуті, судовій практиці чи звичаях) або індивідуальним (як у договорі чи заповіті). Він може бути письмовим ...або усним... Слово “текст” не обмежується письмовим текстом. Для тлумачення будь-яка поведінка, яка створює правову норму, є “текстом”»¹ [1, с. 3].

М. Грінберг відзначає, що «було б простіше сказати, що юридичне тлумачення – це процес використання юридичних матеріалів для пояснення, що таке закон, але таке формулювання було б некоректним у випадку договорів, заповітів та інших інструментів приватного права» [2, с. 3].

Крім того М. Грінберг висловлює думку про те, що юридичне тлумачення не є виключно для суддів чи будь-яких інших осіб, дотичних до сфери права. Будь-хто може захотіти зрозуміти закон. Разом з тим, «юридичне тлумачення

¹ Тут і надалі переклад Першути О.В., якщо не зазначено інше.

опирається на навички юридичного міркування, які вивчають на юридичних факультетах» [2, с. 9].

Вільям Бод і Стівен Е. Сакс вказують у своїй статті про те, що «правильне розуміння тлумачення означає ретельне розмежування тексту від права. Протягом сучасних дискусій і справ, ми бачимо, для суддів та адвокатів не існує цієї відмінності» [3, с. 1085].

Більше того, автори зазначають, що «здійснюючи юридичне тлумачення ми починаємо з письмових слів та закінчуємо законом. Водночас, інтерпретація, на їх думку, була занадто одержима першою та останньою стадіями такого процесу – з'ясування можливих мовних значень слів та з'ясування того, що повинні робити судді. Недостатньо зусиль було зосереджено на важливому етапі в середині: обробці написаного через закон» [3, с. 1147].

Таким чином, науковці схиляються до того, що процесу здійснення юридичного тлумачення необхідно приділяти більше зусиль для правильного розуміння думки законотворця, а не обмежуватись лише написаним. Крім того, необхідно здійснювати розмежування між правом та його текстовим вираженням, адже це відмінність, яка впливає на подальше розуміння як законів, так і інших нормативно-правових актів чи документів.

С. С. Алексєєв називає юридичне тлумачення як «виражаючись на мові філософії, один із видів пізнання, тобто складного процесу розумової діяльності, в результаті якого відбувається перехід від незнання до знання, відтворюється дійсна, істинна картина об'єктивного світу» [4].

Також на думку С. С. Алексєєва, юридичне тлумачення містить в собі два елементи: з'ясування та роз'яснення. Відмінність цих елементів полягає в тому, що з'ясування – це розкриття та тлумачення змісту юридичних норм «для себе», а роз'яснення – це та сама діяльність, але вже «для інших». Окрім того, він зазначає, що юридичне тлумачення є обов'язковим етапом в процесі дії юридичних норм [4].

В. В. Діаконов зазначає, що у тлумаченні норм права виділяють два аспекти: зовнішній та внутрішній. Внутрішній – це з'ясування, а зовнішній –

роз'яснення. Науковець зазначає, що спочатку необхідно з'ясувати юридичний зміст норми права, а потім роз'яснити його іншим [5]. Т. Я. Хабрієва також пише про те, що з'ясування та роз'яснення – це дві взаємопов'язані сторони процесу тлумачення, а результат здійснення такої діяльності закріплюється в акті тлумачення [6, с. 86].

Варто зазначити, що Р. Дворкін під «інтерпретацією» розумів як осмислення тексту і знаходження в ньому смислової складової. Більше того, він наголошував, що суддя в процесі інтерпретації осмислює текст, а не змінює його. А. В. Непогодій вказує, що з точки зору Р. Дворкіна, інтерпретатор нормативного акту обмежений текстом документа, який тлумачиться. Тобто мова йде про те, що «коректне тлумачення нормативного акту відбувається тільки в тому випадку, якщо інтерпретатор здійснює такий процес, враховуючи текст в цілому (integrity), розглядаючи всі його фрагменти» [7, с. 74].

Л. Н. Александрова дала визначенню юридичному тлумаченню, вказавши, що це «інтелектуально-вольова діяльність щодо встановлення справжнього змісту правових актів в цілях їх реалізації та вдосконалення» [8, с. 21].

Є. В. Васьковський зауважив, що «ціллю тлумачення законів є розкриття справжнього змісту законодавчих норм. Кожна така норма являє собою виражену в словах думку законодавця» [9].

Відтак, можна підсумувати, визначення, яке надав Р. Дворкін юридичному тлумаченню, відрізняється від тих, які вказують інші науковці – представники східно-європейської наукової спільноти. Так, останні під терміном юридичного тлумачення розуміють процес, який включає в себе два етапи: з'ясування та роз'яснення. Ці процеси пов'язані між собою та дозволяють розкрити справжній сенс тих норм, які інтерпретуються.

Крім того, саме з'ясування та роз'яснення допомагають зрозуміти істинний зміст думки законотворця під час інтерпретування норми, закону, рішення іншим. Право і словесне вираження права – це явища, які потребують розмежування. І саме суб'єкти здійснення юридичного тлумачення повинні донести справжній сенс написаного.

1.2. Визначення юридичного тлумачення вітчизняними науковцями

Юридичне тлумачення було предметом досліджень багатьох українських науковців.

В. В. Галуцько зауважує, що «тлумачення права є невід'ємною складовою професійної свідомовольової діяльності усіх юристів в процесі правореалізації з метою досягнення максимальної відповідності між приписами правових норм та реальним їх втіленням у поведінку суб'єктів права» [10, с. 151-152].

Як зазначає М. І. Козюбра, «тлумачення правових норм – це один з важливих елементів процесу наукового пізнання права» [11, с. 4].

Суть юридичного тлумачення не зводиться лише до звичайного буквального процесу пояснення термінів та надання їм визначень. Як зазначають науковці, це навпаки, «доволі складний і багатогранний розумовий процес і вид діяльності» [12, с. 250]. Дійсно, юридичне тлумачення має складність в тому, що може здійснюватися різними суб'єктами, як от окремими теоретиками права чи певним органом правового регулювання або судом. Воно поширюється на всі сфери права, і тому має свої особливості у кожній з сфер його застосування.

Ю. Н. Тодика зазначає, що «термін «тлумачення права» може розумітися: по-перше, як певний розумовий процес, спрямований на встановлення смислу (змісту) норм права. В такому розумінні тлумачення права знаходить своє вираження в сукупності способів його інтерпретації. По-друге, під тлумаченням розуміється результат зазначеного розумового процесу, виражений у сукупності суджень (граматичних конструкцій), в яких розкривається, відображається зміст норм, які тлумачаться» [13, с. 24-25].

А. О. Осауленко дає визначення поняттю «тлумачення норм права» як те, що «це діяльність різних суб'єктів щодо з'ясування та роз'яснення змісту норми права з метою її правильної реалізації» [14, с. 184]. Досить схоже визначення також надав Д.В. Слинько, який зазначив, що «юридичне тлумачення – це діяльність щодо з'ясування чи роз'яснення змісту норм права з метою їх однорідного розуміння і застосування» [15, с. 245].

О. Ф. Скакун визначає тлумачення норм права як «розумова інтелектуальна діяльність суб'єкта, пов'язана зі встановленням їх точного значення (змісту)» [16, с. 404].

Дещо видозмінене визначення тлумачення норм права надали С. М. Олейников та М. Г. Христова. А саме, науковці зазначили, що «тлумачення норм права можна визначити як діяльність, спрямовану на з'ясування, осмислення дійсного змісту норм права з метою сприяння їх практичній реалізації, а також результат такої діяльності, що переважно виражається в інтерпретаційно-правовому акті» [17, с. 419-420].

Радянський теоретик Н. Н. Вопленко визначає тлумачення права як «складне явище інтелектуально-вольового характеру, яке направлене на з'ясування та роз'яснення змісту права» [18].

А. Ф. Черданцев зазначає, що в значення терміну тлумачення вкладається сенс як пізнання, так і роз'яснення. Науковець робить висновок, що «тлумачення (інтерпретація) – це перш за все пізнавальний процес... У цьому пізнанні існують два протилежні напрямки, які, звичайно, взаємопов'язуються. З одного боку, процес йде від термінів, виразів тексту правових актів до об'єктивного, незалежного від інтерпретатора змісту норм права шляхом виявлення значень і змісту термінів і виразів нормативного акту, з іншого – від явищ, відображених в поняттях норми права, від норм права до правової теорії» [19, с. 55-56].

В. В. Лемак та А. Ю. Бадида відповідаючи на питання, що можна вважати тлумаченням права, відповідають, що «тлумаченням права є інтелектуальна діяльність, спрямована на визначення змісту (сенсу) принципів і норм, закладених у правових текстах ... в контексті вирішення юридичної справи» [20, с. 134].

Варто зазначити, що існує ряд причин, через які зростає потреба у юридичному тлумаченні. Такими чинниками є розвиток юридичної науки, розвиток економічних відносин, глобалізація, фінансова стабільність як у світі, так і кожній державі окремо; політичні фактори, розширення та ускладнення господарських відносин, розвиток нових галузей, які потребують правового

регулювання. У зв'язку з цим, з'являються і норми права, які потребують юридичного тлумачення як для їх розуміння, так і для практичного застосування. Окрім того, перелічені чинники впливають на те, що норми, які були прийняті раніше втрачають свою актуальність і потребують оновленого тлумачення відповідно до часу їх застосування.

Як зауважують В. В. Лемак та А. Ю. Бадида, тлумачення права як діяльність перебуває в координатах трьох величин: змісту права, набору фактів та парадигми розуміння права в даному суспільстві, яка втілена в правовій доктрині. І зважаючи на те, що ці три величини «перебувають у постійному русі, потреба в тлумаченні є важливою і постійною складовою юридичної практики» [20, с. 134]

М. В. Котенко визначає тлумачення норм права «одним із видів пізнання, це складна розумова діяльність, спрямована на з'ясування і роз'яснення волі законодавця, матеріалізованої у нормі права, а також результати цієї діяльності» [21, с. 262].

Є. О. Зверев зазначає, що «тлумачення загалом можна визначити як процес, у якому поєднано два інші процеси – з'ясування змісту певного предмета чи явища та/або роз'яснення цього змісту іншим» [22, с. 39].

Дослідник І. А. Сердюк визначає тлумачення норм права як діяльність, яка «спрямована на з'ясування та роз'яснення волі суб'єкта правотворчості або виявленої й опосередкованої ним волі громадянського суспільства, матеріалізованої у нормах права, та здійснюється шляхом використання спеціально опрацьованих для цього правил і прийомів (способів тлумачення норм права) з метою правильного розуміння та практичної реалізації приписів правових норм» [23, с. 41].

У цьому контексті варто також вказати, що тлумачення норм права є вужчим поняттям, ніж юридичне тлумачення загалом. Останнє включає в себе діяльність щодо з'ясування та роз'яснення норм права. Тому можна зробити висновок, що таке тлумачення норм права є лише складовою юридичного тлумачення в цілому.

Отже, юридичне тлумачення є складним багатограним явищем, яке поєднує в собі дії щодо з'ясування змісту та його інтерпретації для інших. З наведених визначень, можна підсумувати, що метою юридичного тлумачення є надати комплексне розуміння об'єкту тлумачення (норми, події, юридичного факту, договору) через процес осмислення його змісту та дійсної суті.

Також, можна зробити висновок, що перелічені у цьому підрозділі науковці мають різні підходи до визначення юридичного тлумачення. Водночас спільним є те, що обов'язковими його складовими є процеси пізнання та роз'яснення, що в свою чергу вказує на їх важливість для здійснення юридичного тлумачення та правотворчої діяльності в цілому.

1.3. Підходи до дослідження юридичного тлумачення: герменевтичний, статичний, динамічний

У науковій літературі виділяють такі основні підходи до розуміння юридичного тлумачення: герменевтичний, формально-догматичний або статичний та динамічний [24, с. 5-8].

Щодо герменевтичного підходу до розуміння права варто зазначити наступне.

Як зазначає О. В. Капліна, підхід до розуміння юридичного тлумачення в межах юридичної герменевтики вченими розуміється як проблема інтерпретації норм права на основі осмислення індивідом усієї правової дійсності [24, с. 7].

І. П. Косцова посилаючись на І. Онищук, у своїй статті зазначає, що «герменевтичний підхід у правовій сфері ґрунтується на сукупності принципів і методів тлумачення й інтерпретації юридичних текстів, а останні можуть мати форму як нормативно-правових, так і інших правових документів, а також наукових монографій та інших письмових праць вчених» [25, с. 155].

В. П. Плавич вважає, що необхідно пов'язувати герменевтичний підхід до розуміння юридичного тлумачення із різними правовими культурами, з

проблемами прав людини, поділу влади, правової держави та усіх інших чинників, які впливають на інтерпретацію правових норм [26, с. 148-149].

Щоб повністю зрозуміти, що таке герменевтичний підхід до дослідження юридичного тлумачення, варто звернути увагу на думку І. П. Косцової, яка зазначила, що за буквального розумінням певної правової норми є більше, ніж сам зміст. Сама суть норми права розкривається під час її тлумачення. І саме це тлумачення важливе для правильного її застосування [25, с. 154-157].

Ф. Шлейєрмахер є одним із тих, хто підтримував ідею розглядати тлумачення як вид мистецтва, а також працював над проблемами герменевтики [25, с. 154-157]. Разом з тим, М. І. Козюбра зазначає, що герменевтика розглядається «як синтез науки і мистецтва» [11, с. 4].

А. С. Головін посилаючись на російського професора Д. Керімова вказав, що застосування герменевтичного прийому, як методу тлумачення правової норми, містить в собі не тільки пояснення буквального змісту, а й «оцінку правової ситуації, супутньої реалізації цієї норми» [27, с. 46].

З наведеного можна зробити висновок, що герменевтичний підхід до розуміння юридичного тлумачення розуміється як такий, що спрямований на з'ясування самої сутності та ідеї норми права чи законодавчої норми та не обмежується лише їх буквальним змістом.

Як приклад можна зазначити, що стаття 1 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», який прийнятий 28 лютого 1991 року Верховною Радою УРСР містить положення, що «державна політика в галузі соціального захисту потерпілих від Чорнобильської катастрофи та створення умов проживання і праці на забруднених територіях базується на принципах:... соціального захисту людей, повного відшкодування шкоди особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» [28].

Можна зробити висновок, що такий підхід забезпечує повне фінансове забезпечення осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, проте у 2011 році Конституційний Суд України ухвалив рішення в якому вкотре

зазначив, що право на соціальне забезпечення не є абсолютним та залежить від фінансових можливостей держави [29].

Відтак, можна зробити висновок, що зміст цієї норми станом на сьогодні має дещо інше, вужче значення, ніж те, яке закладав законодавець у 1991 році. Проте суть законодавчої норми щодо захисту вказаної категорії громадян досі є актуальною.

Прикладом герменевтичного тлумачення норм законодавства також можна зазначити наступне.

Так, статтею 116 Житлового кодексу УРСР, який, незважаючи на застарілі норми законодавства, не втратив чинності і сьогодні, передбачено вичерпний перелік підстав виселення без надання громадянам іншого жилого приміщення.

Крім того, ця стаття покладає обов'язок на власника довести те, що «наймач, члени його сім'ї або інші особи, які проживають разом з ним, систематично руйнують чи псують жиле приміщення, або використовують його не за призначенням, або систематичним порушенням правил соціалістичного співжиття роблять неможливим для інших проживання з ними в одній квартирі чи в одному будинку, а заходи запобігання і громадського впливу виявились безрезультатними» [30].

Водночас, стаття 391 Цивільного кодексу України вказує, що «власник майна має право вимагати усунення перешкод у здійсненні ним права користування та розпоряджання своїм майном» [31].

Наразі суд зазначає, що «застосування до регулювання житлових відносин положень ЖК Української РСР, прийнятого 30 червня 1983 року не відповідає реаліям сьогодення та змісту нинішніх суспільних відносин. Натомість ЦК України є кодифікованим актом законодавства, який прийнято пізніше, а тому темпоральна колізія норм права має вирішуватися саме на користь норм ЦК України» [32].

Таким чином, для з'ясування самої сутності норми лише текстуального її вираження недостатньо. На прикладі Житлового кодексу УРСР можна зробити висновок, що хоч буквальний зміст статті 116 не змінився, але підхід до її

розуміння значно розширився та така норма трактується відповідно до розвитку суспільних відносин станом на сьогодні.

На нашу думку, такий підхід має дуже важливе значення для суб'єктів юридичного тлумачення, оскільки не завжди у текстуальному вигляді можна викласти всю ту суть, яку певна норма, частина договору, статуту чи іншого документу, містить. Тому досить часто на практиці, в тому числі судові органи, як суб'єкти юридичного тлумачення, використовуючи у своїх рішеннях герменевтичний підхід, впливають на правильне застосування законодавства відповідно до часу його застосування та предмету спору, якого це стосується.

Іншим найбільш використовуваним підходом до юридичного тлумачення є статичний підхід.

І. Д. Шутак зазначає, що суть статичного підходу до юридичного тлумачення полягає «у тлумаченні букви закону» [33, с. 19]. При цьому науковець також вказує, що для суб'єкта тлумачення, який використовує цей підхід необхідно керуватись певним правилом, а саме: «все право вміщається в писаний закон; завдання юриста полягає в тому, щоб витягти його звідти, слідуючи за волею законодавця» [33, с. 19]. Окрім того, автор вказує, що через застосування такого підходу необхідно досліджувати лише текст закону і, як наслідок, це призводить до «втрати правом динамізму» [33, с. 19].

Статичний підхід до тлумачення спрощує розуміння для тих, хто використовує та буде використовувати текстуальне вираження норм, правил, договорів чи інших документів під час здійснення своєї діяльності. Більше того, для прихильників цього підходу закон це і є право, яке не потребує тлумачення більшого, ніж його текстуальне вираження.

Г. О. Саміло у своїй праці визначає недоліком статичного підходу те, що право перестає бути гнучким, відтак, як наслідок, у такому підході «проглядається “фетишизм” закону» [34, с. 14].

Дійсно, не зважаючи на «спрощеність» та формалізм статичного підходу, перевагою якого є певна юридична визначеність та точність для правового регулювання, можна зробити висновок, що, водночас, саме це не дозволяє в

повній мірі говорити про те, що він сприяє розвитку динамізму у праві. Право, перш за все, характеризується своєю гнучкістю. Там, де законодавча норма буде застарілою, право буде її замінювати.

Надмірна формалізація законодавчих норм призводить до того, що за такими владними приписами втрачається суть права та призводить до, так званого, «застою» у розвитку права.

Як вказує М. І. Козюбра, статичний підхід має в своїй основі благородну мету – забезпечити максимальну стабільність правового регулювання, проте такий спосіб тлумачення призводить до «надмірної догматизації права» [11, с. 5].

А. М. Мірошніченко вказує на практичний недолік статичного підходу до юридичного тлумачення. Так, науковець зазначає, що надмірна формалізація, зокрема юридичної мови знаходить своє відображення в численних наукових працях та дослідженнях: «у переважній більшості дисертаційних робіт у галузі права серед положень, що виносяться на захист, присутня ціла серія визначень. Причому значна кількість дослідників, як мінімум, веде мову про те, що вони “довели” істинність (правильність) цього визначення, а як максимум – ще й пропонують закріпити своє визначення законодавчо» [35, с. 60].

Також можна погодитись із думкою Н. Я. Лепіш щодо того, що суттю статистичного підходу до тлумачення є «тлумачення нормативно-правових актів без урахування змін у суспільних відносинах, які вони регулюють» [36, с. 19].

Щодо статичного підходу до юридичного тлумачення, В. В. Гончаров наводить цитату О. Александрова, що визначеність права «це тимчасовий стан, результат перемоги якоїсь інтерпретації над іншими – у конкретному випадку, у конкретний час. Але ця перемога тимчасова. Криза смислу є неминучою. Адже життя розвивається, виникають нові ситуації, утворюючи лакуни у смислі» [37, с. 119-120].

О. В. Капліна зазначила, що сутність статичного підходу полягає в тому, що «суб'єкт тлумачення має чітко й неухильно дотримуватися букви закону, встановлювати лише той смисл нормативного правового акта, який закріпив у ньому правотворчий орган на момент видання акта» [24, с. 7]. На підставі цього,

дослідниця робить висновок, що через такий підхід «нормативні правові акти не можуть за допомогою тлумачення пристосовуватися до економічних, соціальних, політичних умов суспільного життя, що змінюються» [24, с. 7].

Водночас не можемо вважати, що це суттєвий недолік статичного підходу. Нормативно-правові акти містять положення, які забезпечують дотримання принципу юридичної визначеності. Застосування статичного підходу до нормативно-правових актів забезпечує стабільність регулювання для усіх учасників правовідносин, яких можуть стосуватись такі норми. Водночас, постійна зміна таких актів призведе до хаосу в правовому регулюванні суспільних взаємин.

Варто зауважити, що статичний підхід має переваги для тлумачення договорів, установчих документів та інших документів, відмінних від законодавчих актів. Це пов'язано з тим, що сторони, укладаючи між собою такі документи, закріплюють детально домовленості таким чином, що вони не потребують додаткових роз'яснень щодо з'ясування суті положення договору чи установчого документа.

З аналізу викладеного, можна зробити висновок, що статичний підхід у юридичному тлумаченні характеризується тим, що норми тлумачаться відповідно до їх текстуального вираження та у конкретний час введення цієї норми у дію. Сутністю статичного підходу є забезпечення юридичної визначеності та стабільності у правовому регулюванні та взаємодії між усіма суб'єктами правовідносин. Водночас, надмірна формалізація, якою керується статичний підхід, впливає на те, що законодавчо закріплені норми не можуть бути швидко адаптованими під нові суспільні відносини, які виникають у зв'язку з постійним розвитком суспільства.

Щодо динамічного підходу до дослідження юридичного тлумачення, то для початку, варто сказати, що якщо статичний підхід характеризується розумінням норм так, як вони викладені текстуально, то динамічний підхід навпаки передбачає тлумачення норм відповідно до часу їх застосування та розвитку суспільства.

Слушно зауважив М. І. Козюбра щодо того, що коли право потребує «приведення у відповідність» у зв'язку з розвитком суспільства чи певними змінами у ньому, є два шляхи як це вирішити: шляхом тлумачення або шляхом прийняття відповідного законодавчого акту. Водночас варто звертати увагу на той чинник, що законодавчий процес, зокрема в Україні, досить довгий, тому це не відповідатиме динамічному підходу щодо розуміння юридичного тлумачення [11, с. 5-6].

На думку А. М. Мірошниченка, суттю динамічного підходу до розуміння юридичного тлумачення вважається, що «положення писаного права слід застосовувати у конкретних історичних умовах. Тому обрання різних варіантів тлумачення одного й того самого положення в різні періоди за динамічного тлумачення є явищем нормальним і не передбачає оголошення попереднього тлумачення “неправильним”» [35, с. 60].

Безумовно, динамічний підхід є ключовим рушієм до введення певних змін у законодавстві та сприяє розвитку права. І це є його головною перевагою. Однак, С. З. Опотяк у своїй роботі робить певне застереження щодо того, що «динамічне тлумачення знаходиться під загрозою перекручення змісту правової норми на користь певної особи під виглядом зміни відносин чи пошуку мети законодавця» [38, с. 127].

Таким чином, необхідно зважати на ризики того, в яких саме цілях буде використовуватись динамічний підхід до юридичного тлумачення та не допускати того, щоб воно використовувалось в інтересах якоїсь певної зацікавленої особи чи групи осіб.

О. В. Капліна у своїй монографії зазначає висновок французького юриста Ж. Карбоньє, який спираючись на дослідження теоретичних та історичних джерел, вказав, що до динамічного підходу найчастіше звертаються «у період соціальних криз і реформ, коли закони реформістського плану тлумачаться поширювально, а консервативного – обмежувально, і суб'єкт, що тлумачить норму права, має адаптувати закон до соціальних змін» [24, с. 8].

В. В. Гончаров виділяє такі функції динамічного тлумачення як виправлення помилок та неузгодженостей в офіційній інтерпретації, забезпечення стабільності конституції чи іншого джерела права [37, с. 140-141].

На нашу думку, належне виконання цих функцій суб'єктами тлумачення дозволить уникнути ризиків використання динамічного тлумачення в інтересах певної групи осіб та уникнути різноманітності інтерпретацій, які суперечитимуть одна одній.

Таким чином, використання динамічного підходу неминуче в наш час. Суспільство розвивається за певною економічною кривою в якій є час економічного підйому і час економічного спаду. Під час підйому, суспільство розвивається, будуються нові суспільні відносини, які необхідно регулювати або тлумачити вже діючі норми у дусі часу. Тому динамічний підхід до розуміння юридичного тлумачення і надалі буде використовуватись. Під час спаду також є необхідність звертатись до цього підходу, адже навіть у такий час теж будуть з'являтись неврегульовані суспільні відносини, чи відносини до яких треба буде застосовувати саме динамічний підхід.

Такий спосіб тлумачення є тим рушієм, який постійно буде тримати правове регулювання «в тонусі». Надання переваги більше «духу» норми, ніж її «букві» дозволить певною мірою уникнути прогалин у законодавстві та стане поштовхом для створення нових норм, які відповідатимуть часу застосування та самої ідеї такої норми.

Юридичне тлумачення є складним багатогранним явищем, яке поєднує в собі розумовий процес щодо з'ясування змісту та його інтерпретації для інших. Метою юридичного тлумачення є надати комплексне розуміння норми (договору, статуту чи іншого документа або його частини) через процес осмислення її змісту та суті. Саме тлумачення формує справжній зміст того, що виражено письмово. Юридичне тлумачення – це осмислення написаних норм, яке необхідно правильно розкрити іншим.

Герменевтичний підхід до розуміння юридичного тлумачення розуміється як такий, що спрямований на з'ясування самої сутності та ідеї норми права чи законодавчої норми та не обмежується лише їх буквальною змістом.

Статичний підхід до розуміння юридичного тлумачення характеризується чітким нормативно-правовим закріпленням, тобто те, що викладено в письмовому вираженні, так і має тлумачитись та розумітись сторонами правовідносин. Проте це не є недоліком вказаного підходу.

Статичний підхід має на меті забезпечити юридичну визначеність та стабільність у правовому регулюванні та взаємодії між усіма суб'єктами правовідносин. З визначень науковців, висновки яких наведені у цьому розділі, можна підсумувати, що при використанні статичного підходу до юридичного тлумачення не враховуються зміни у суспільних відносинах, які й регулюються нормами, які тлумачаться. Це і відрізняє статичний підхід від динамічного.

Головною перевагою динамічного підходу є те, що за допомогою нього правові норми тлумачаться відповідно до часу їх застосування та додаткових чинників, без яких не можна повною мірою пояснити ту чи іншу правову норму, наприклад, розвиток нових сфер, які потребують правового регулювання. Динамічний підхід є рушієм змін щодо застосування норм, які тлумачаться. Він є своєрідним індикатором того, коли зміни необхідні на законодавчому рівні, чи у зв'язку із змінами в суспільстві.

Застосування у науковій діяльності, у судовій практиці кожного з цих підходів має важливе практичне значення для розвитку юридичного тлумачення. Адже неможливо зрозуміти суть правової норми без текстуального вираження. Не можна зрозуміти для чого була прописана певна норма, не зрозумівши ідеї, яка була в неї закладена.

РОЗДІЛ 2 ЗАСТОСУВАННЯ ЮРИДИЧНОГО ТЛУМАЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИМ СУДОМ УКРАЇНИ

2.1. Особливості застосування юридичного тлумачення Конституційним Судом України у період 1996-2004 р.р.

Конституційний Суд України є судовим органом, який відповідно до статті 147 Конституції України, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також вирішує питання про відповідність того чи іншого закону або нормативно-правового акта Конституції України [39].

Окрім того, одним з принципів, яким має керуватись Конституційний Суд України є те, що його висновки та рішення повинні бути обґрунтованими.

Дотримання такого принципу можна досягти належним мотивуванням, яке базується на аналізі правових норм, певного історичного розвитку, змін у суспільстві, професійними навичками інтерпретатора, а також тлумаченням в сукупності всього переліченого.

Конституційний Суд України відіграє важливу роль для всієї судової системи України. До його висновків та рішень звертаються Верховний Суд, суди першої та апеляційної інстанції. Тому саме обґрунтованість таких висновків та рішень, тлумачення правових норм на яких ґрунтуються такі документи мають вплив на весь розвиток права в Україні.

Тому дуже важливо, щоб тлумачення, яке здійснює Конституційний Суд України, було якісним, відповідало критеріям повноти, духу часу, розвитку суспільства, суті самої норми права, а також її текстуальному закріпленню.

Для того, щоб ці критерії були виконані, на нашу думку, Конституційний Суд України має використовувати різні підходи до тлумачення як Конституції України, так і тих нормативно-правових актів, які він уповноважений перевірити на відповідність Конституції України.

Так, наприклад, варто почати з важливості динамічного підходу для тлумачення Конституційним Судом України у контексті соціальних гарантій для громадян України.

Як зазначає Ю. В. Чистякова, причиною важливості динамічного тлумачення є те, що необхідно пристосовуватись до актуальних соціальних умов [40, с. 28]. Дослідниця пропонує розглянути рішення Конституційного Суду України №5-рп/2002 від 20 березня 2002 року та рішення Конституційного Суду України № 20-рп/2011 від 26 грудня 2011 року. Зокрема, Ю. В. Чистякова зазначає, що у рішенні Конституційного Суду України від 20 березня 2002 року суд зробив висновок про те, що соціальні пільги та гарантії, які передбачені чинним законодавством є важливою складовою забезпечення конституційного права на забезпечення життєвого рівня та не допускається звуження їх змісту або їх обмеження шляхом внесення змін до законодавства. Водночас, у рішенні від 26 грудня 2011 року, суд щодо соціальних пільг та гарантій зазначив, що вони не є абсолютними та державою може бути змінений механізм реалізації таких гарантій, в тому числі через фінансовий фактор [40, с. 28].

Таким чином, можна зробити висновок, що тлумачення Конституційного Суду України змінилось в першу чергу внаслідок економічних та фінансових чинників. Тому для забезпечення фінансової стабільності держави Конституційний Суд України вирішив переглянути висловлену раніше позицію. Водночас, П. Рабінович та В. Гончаров зазначають, що такі різні тлумачення можуть бути досить небезпечними, тому що з'являється дві несумісні правові позиції, що призводить до складності їх застосування та розуміння іншими суб'єктами тлумачення [41, с. 13].

В. В. Гончаров вказує, що зміна позицій Конституційного Суду України у питаннях щодо соціальних гарантій та пільг, спричинена змінами у самому складі Конституційного Суду України: «новий інтерпретатор не може бути двійником свого попередника у смисловому та ціннісному розумінні» [37, с. 168].

Отже, зміна позицій та, відповідно, тлумачення Конституційними Судом України відбувається не лише через розвиток суспільних відносин чи через економічні чинники. На це також впливає, ким саме здійснюється таке тлумачення.

Відносини між людьми завжди перебувають у розвитку. Відповідно, розширюється коло таких відносин, які потребують нормативного регулювання. Законодавець не завжди може вчасно відреагувати на такі зміни, тому, враховуючи обставини, таку прогалину врегулювати може судовий орган, здійснюючи тлумачень положень законодавства.

Т. Я. Хабрієва зазначає, що «особливе значення має тлумачення конституційних норм, яке здійснюється не тільки під час реалізації спеціальних повноважень Конституційного Суду, але і при розгляді ним усіх інших справ, які стосуються його компетенції» [6, с. 86]. Як зазначає науковиця, основною метою тлумачення Конституції є подолання невизначеності змісту конституційних норм, оскільки вони мають загальний характер, а саме тлумачення забезпечує правильну реалізацію цих норм [6, с. 86-87].

У такому контексті, як приклад динамічного тлумачення варто згадати рішення Конституційного Суду України від 09 липня 1998 року у справі №17/81-97 щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміну «законодавство»). У зазначеному рішенні суд зазначив, що на момент ухвалення рішення у цій справі, «відбувається необґрунтоване розширення сфери застосування контракту, яка виходить навіть за межі, визначені законами України, актами Президента України та Кабінету Міністрів України» [42]. Оскільки термін «законодавство» застосовується досить широко у трудових правовідносинах, а саме включає в себе, крім уже перелічених законів та актів, також нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади. Відтак, у зв'язку з тим, що такі акти можуть погіршувати становище працівника, то суд зробив висновок, що «виходячи з необхідності посилення правових засобів захисту прав громадян у галузі праці, унеможливлення їх ущемлення, додержання вимог ратифікованої

Україною Конвенції Міжнародної організації праці № 158 про припинення трудових відносин з ініціативи підприємця Конституційний Суд України визнає за доцільне в подальшому обмежити визначення сфери застосування контракту лише законами, що є прерогативою Верховної Ради України» [42].

Таким чином, застосувавши динамічне тлумачення Конституційний Суд України захистив права громадян у сфері трудових відносин, конкретизувавши розуміння частин третьої статті 21 Кодексу законів про працю України та врахувавши потребу суспільства у регулюванні даної проблеми.

Разом з тим, Конституційний Суд України у своїй практиці застосовує різні види тлумачення, в тому числі і статичне тлумачення.

Так, у рішенні Конституційного Суду України № 22-рп/2003 від 25 грудня 2003 року, суд, використовуючи буквальне тлумачення вказав на те, що стаття 103 Конституції України «засвідчує, що нею встановлено обмеження щодо можливості однієї і тієї особи перебувати на посту Президента України більше ніж два строки підряд... Тобто Конституція України обмежує перебування однієї і тієї особи на посту Президента України визначеними нею двома строками підряд. При цьому згідно з Конституцією України строк перебування на посту Президента України починається з моменту складення присяги народів на урочистому засіданні Верховної Ради України (частина перша статті 104) і закінчується із вступом на пост новообраного Президента України (частина перша статті 108)» [43].

Фактично, вказане рішення Конституційного Суду України мало в тому числі політичний підтекст, адже у резолютивній частині судом було вказано, що «особа, яку вперше було обрано Президентом України за чинною Конституцією України в 1999 році, має право балотуватися на чергових виборах Президента України у 2004 році» [43], та взагалі частково стосувалось питання, чи може Леонід Кучма балотуватись на ще один президентський строк.

Проте шляхом буквального тлумачення Конституційний Суд України вказав, що «одна й та сама особа не може бути Президентом України більше ніж два строки підряд, треба розуміти так, що це положення поширюється лише на

осіб, яких обирають на пост Президента України після набуття чинності Конституцією України 1996 року» [43]. Цим самим, суд дав «зелене світло» для того, щоб Леонід Кучма взяв участь у наступних президентських виборах.

Ф. Веніславський, посиляючись на конституціоналіста Н. Неновскі, зазначає, що «перед конституційною юрисдикцією ставляться питання найвищого рівня – рівня, де переплітаються право і політика» [44, с. 65]. Відтак, на Конституційний Суд України покладається функція щодо дотримання балансу між політичною волею та Основним Законом. Тому важливо, щоб Конституційний Суд України здійснював свою діяльність щодо тлумачення Конституції України та інших нормативно-правових актів на її відповідність, шляхом дотримання як «духу» закону, так і «букви». При цьому, не має надаватись перевага якомусь одному з цих критеріїв. Саме такий баланс буде свідчити про стабільність такої інституції як Конституційний Суд України у якості інтерпретатора Основного Закону.

У даному контексті варто звернути увагу на ухвалу Конституційного Суду України від 27 червня 2000 року у справі №1-27/2000 про припинення конституційного провадження у справі за конституційними поданнями 57 та 69 народних депутатів України щодо визнання неконституційними актів, прийнятих на засіданні частини народних депутатів України у приміщенні «Українського дому» 21 січня та 1 лютого 2000 року.

У вказаній ухвалі Конституційний Суд України зауважив, що «до повноважень Конституційного Суду України не належить оцінка адекватності цих рішень суспільно-політичним реаліям та груповим і особистим інтересам народних депутатів України. Хоч би якими дискусійними були ці проблеми, вони є проблемами самої Верховної Ради України» [45]. Крім того, в ухвалі зазначено, що «Конституційний Суд України ... не має права втручатися у політичні та внутрішньо організаційні питання діяльності Верховної Ради України, вдосконалювати чинні нормативні акти, заповнюючи наявні в них прогалини» [45].

Таким чином, можна зробити висновок, що незалежність Конституційного Суду України, як суб'єкта інтерпретаційної діяльності, від політичних впливів на нього дає можливість забезпечити правову визначеність для всіх, кого така діяльність може стосуватись. Цінність тлумачення, яке здійснює Конституційний Суд України в тому, що воно підтримує баланс між актами законодавства та суспільними відносинами між людьми.

Варто також зазначити, що К. А. Бабенко наголошує, що «стабільність конституції» означає здатність Основного Закону вміщати в собі «стабільне конституційне ядро (це фундаментальні принципи і норми, які визначають права та свободи людини і громадянина, засади взаємовідносин держави, суспільства і громадянина, закріплюють народний суверенітет і верховенства права) із спроможністю реагувати на процеси розвитку суспільних відносин, які об'єктивно мають місце» [46].

Таким чином, визначальним у діяльності Конституційного Суду України є принципи тлумачення, через які здійснюється юридичне тлумачення як Конституції України, так і інших нормативно-правових актів на відповідність Основному Закону.

Варто також звернути увагу на системне тлумачення, яке Конституційний Суд України часто використовує у своїх рішеннях.

Так, у рішенні Конституційного Суду України від 03 жовтня 1997 року у справі №18/183-97, яке стосувалось офіційного тлумачення частини п'ятої статті 94 та статті 160 Конституції України (справа про набуття чинності Конституцією України), судом зазначено, що норма частини п'ятої статті 94 Конституції України «перебуває у системному зв'язку з нормами розділу IV «Верховна Рада України», насамперед з тими, які безпосередньо регулюють законодавчий процес. Тим самим положення статті 94 Конституції України щодо набрання чинності законом віднесені до законів – актів органу законодавчої влади» [47].

У рішенні Конституційного Суду України від 09 лютого 1999 року у справі №1-7/99 щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 58 Конституції України (справа про зворотну дію в часі законів та інших

нормативно-правових актів), суд, застосовуючи системне тлумачення статей Розділу II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» Конституції України, вказав, що в цьому розділі закріплені конституційні права, свободи і обов'язки насамперед людини і громадянина та їх гарантії. Відтак, суд дійшов висновку, що «положення частини першої статті 58 Конституції України про те, що закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи, треба розуміти так, що воно стосується людини і громадянина (фізичної особи)» [48].

Також у контексті системного тлумачення, яке здійснює Конституційний Суд України, варто зазначити і рішення від 05.02.2004 у справі №1-5/2004 про офіційне тлумачення терміна «передача», який вживається у підпункті 5.1.17 пункту 5.1 статті 5 Закону України «Про податок на додану вартість» (справа про тлумачення терміна «передача земельних ділянок»). Суд під час здійснення аналізу терміну «передача» у зв'язку між нормами Земельного кодексу України та Закону України «Про додану вартість» вказав, що «"передача" означає набуття (перехід) права на вказані земельні ділянки (права власності, права користування) на підставі відповідних юридичних актів, у тому числі за договорами купівлі-продажу, коли така передача дозволена Земельним кодексом України» [49].

Отже, під час становлення діяльності Конституційного Суду України ним застосовувались різні види тлумачення, які були покликані захистити права громадян відповідно до часу їх застосування та враховуючи системний аналіз норм як законів, нормативно-правових актів, так і їх зв'язок та відповідність Конституції України. Важливу роль відіграє Конституційний Суд України саме як інтерпретатор, оскільки навіть зміна позицій залежить від осіб, які й утворюють зазначений судовий орган. У своїй інтерпретаційній діяльності Конституційний Суд України повинен забезпечувати стабільність Конституції України через дотримання принципів здійснення юридичного тлумачення. Саме принципи є визначальними під час вибору підходу до здійснення тлумачення

Конституції України та нормативно-правових актів на їх відповідність Основному Закону.

2.2. Розвиток юридичного тлумачення у діяльності Конституційного Суду України у період 2005-2014 р.р.

Варто також зазначити, що різне тлумачення Конституційним Судом України у різний час щодо одного і того ж питання не завжди можна вважати динамічним тлумаченням. Як зазначає у своїй статті К. С. Грищенко, аналізуючи відмінні між собою позиції Конституційного Суду України, які викладені в ухвалі від 5 лютого 2008 року у справі № 6-у/2008 та рішенні від 30 вересня 2010 року у справі № 20-рп/2010, щодо суб'єктів формування коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України, не можна говорити про те, що Конституційним Судом України було застосовано динамічне тлумачення. Свою думку науковиця аргументує тим, що фактично не відбулось ніяких змін у спеціальному законодавстві, яке регулює ці відносини, також не слугувала підставою і публічна думка щодо питання, яке розглядалось Конституційним Судом України [50, с. 19].

Таким чином, можна зробити висновок, що не завжди зміну позиції Конституційного Суду України щодо якогось одного питання можна пояснити динамічним тлумаченням. Адже для застосування динамічного тлумачення мають бути відповідні підстави як законодавчі, так і соціальні, які б зумовлювали потребу в такому тлумаченні. Саме тому можна говорити про застосування динамічного тлумачення Конституційним Судом України щодо питань, які стосуються соціальних гарантій та пільг, тому що відповідно до зовнішніх чинників, в тому числі економічних, Конституційний Суд України переглядає свою висловлену раніше позицію.

Таке твердження можна підтвердити наступним.

У рішенні Конституційного Суду України від 11 жовтня 2005 № 8-рп/2005 суд розтлумачив, що таке зміст прав і свобод людини та звуження обсягу прав

людини в розумінні статті 22 Конституції України. У рішенні зазначено, що «зміст та обсяг права громадян на пенсійне забезпечення полягає у їх матеріальному забезпеченні шляхом надання трудових і соціальних пенсій, тобто щомісячних пенсійних виплат відповідного розміру, в разі досягнення особою передбаченого законом віку чи визнання її інвалідом або отримання членами її сім'ї цих виплат у визначених законом випадках» [51].

У зв'язку з цим рішенням від 11 жовтня 2005 у справі № 8-рп/2005, Конституційний Суд України у рішенні від 14 червня 2007 року у справі № 1-12/2007 шляхом буквального тлумачення встановив, що аналіз першого речення пункту 2 розділу II «Прикінцеві положення» Закону України «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та деяких інших осіб» від 15 червня 2004 року №1769-IV свідчить про те, що зміст права на соціальний захист осіб, яким раніше призначено пенсії відповідно до Закону «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», залишився незмінним [52]. Змінився лише порядок виплати, а саме здійснення таких виплат поетапно.

Таким чином, на підставі аналізу вищезазначених рішень можна зробити висновок, що під час здійснення тлумачень у своїх рішеннях Конституційний Суд України керується попередніми висновками та поєднує таке розширювальне тлумачення разом з буквальним. Такий підхід в свою чергу дозволяє говорити про обґрунтованість висновків, які зазначені у рішеннях.

Як приклад буквального тлумачення, яке застосував Конституційний Суд України для захисту прав громадян у соціальній сфері, можна навести рішення Конституційного Суду України від 08 вересня 2009 року у справі №1-27/2009.

Так, у зазначеному рішенні Конституційний Суд України, шляхом аналізу частини другої статті 6, частини другої статті 8, частини другої статті 19, пункту 3 частини першої статті 85, пункту 6 частини першої статті 92 Конституції України, вказав, що Кабінет Міністрів України втрутився у сферу виключної компетенції законодавця, закріплюючи у пункті 10 Постанови «Деякі питання соціального захисту окремих категорій громадян» від 28 травня 2008 року № 530

граничні розміри пенсійного забезпечення для окремих категорій громадян [53]. Таким чином, Конституційний Суд України звернувся до тлумачення положення Конституції України, яке закріплює поділ державної влади в Україні.

Ще одним прикладом буквального тлумачення, яке застосував Конституційний Суд України, є рішення від 09 липня 2007 року у справі №1-29/2007. Конституційний Суд України у згаданому рішенні підсумував, що «Верховна Рада України не повноважна при прийнятті закону про Державний бюджет України включати до нього положення про внесення змін до чинних законів України, зупиняти дію окремих законів України та/або будь-яким чином змінювати визначене іншими законами України правове регулювання суспільних відносин» [54]. Таким чином, зазначеним рішенням були закріплені передбачені законодавством України соціальні гарантії громадянам, шляхом визнання деяких такі положень Закону України «Про Державний бюджет України на 2007 рік».

Яскравим прикладом динамічного тлумачення, яке застосував Конституційний Суд України у контексті соціальних гарантій, є рішення Конституційного Суду України від 07 жовтня 2009 року у справі №1-32/2009.

У зазначеному рішенні суд дійшов висновку, що держава всупереч конституційним гарантіям соціального захисту, які передбачають наявність права на отримання пенсії у старості, позбавила такого права громадян України, які обрали країну проживання з якою не укладено відповідного міжнародного договору про співробітництво у цій сфері. Більше того, суд зазначив, що «виходячи із правової, соціальної природи пенсій право громадянина на одержання призначеної йому пенсії не може пов'язуватися з такою умовою, як постійне проживання в Україні; держава відповідно до конституційних принципів зобов'язана гарантувати це право незалежно від того, де проживає особа, якій призначена пенсія, – в Україні чи за її межами» [55].

Отже, для гарантування громадянам соціального захисту не тільки на території України, а й за її межами, Конституційний Суд України використав динамічне тлумачення. Суд керувався не лише «буквою» закону, але і часом в

якому норма закону застосовувалась та потребувала нового підходу до її розуміння.

Прикладом статичного тлумачення щодо певних соціальних гарантій є також рішення Конституційного Суду України від 26 листопада 2013 року у справі №1-14/2013. Так, Конституційний Суд України шляхом буквального тлумачення Закону України «Про державну службу» від 16 грудня 1993 року № 3723-ХІІ вказав, що «грошова допомога в розмірі 10 місячних посадових окладів виплачується державному службовцю за умов виходу на пенсію з посади державного службовця та наявності страхового стажу, у тому числі стажу державної служби не менше 10 років. Жодних додаткових умов для виплати грошової допомоги державному службовцю у разі виходу його на пенсію в частині тринадцятій статті 37 Закону № 3723 не встановлено» [56].

З аналізу наведених у цьому підрозділі рішень можна зробити висновок, що для забезпечень певних соціальних гарантій та пільг для громадян, Конституційний Суд України застосовує в залежності від конкретної проблеми (справи) як буквальне, так і динамічне тлумачення. Більшість випадків, коли було застосоване буквальне тлумачення, стосувались недопущення обмежень прав громадян у відповідності зі статтею 22 Конституції України. Більше того, зміну позицій Конституційним Судом України не завжди можна пояснити тим, що було застосоване динамічне тлумачення. У свою чергу, часта зміна позицій не дозволяє говорити про правову визначеність та стабільність законодавства для всіх, кого таке тлумачення може стосуватись.

2.3. Розвиток юридичного тлумачення у діяльності Конституційного Суду України у період 2015-2021 р.р.

Як приклад тлумачення, яке застосовує Конституційний Суд України можна виділити Конституційного Суду України № 7-рп/2016 від 20 грудня 2016 року, теж щодо соціальних пільг та гарантій, проте стосується воно лише осіб, які перебувають на службі у Збройних Силах України. Так, Конституційним

Судом України було зроблено висновок про те, що не відповідають Конституції України, положення Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 09 квітня 1992 року зі змінами, а саме: «частина сьома статті 43, згідно з якою максимальний розмір пенсії (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною) не може перевищувати десяти прожиткових мінімумів, установлених для осіб, які втратили працездатність» [57].

Внаслідок такого тлумачення вказане рішення стало основою для Верховного Суду та судів першої та апеляційної інстанції, рішеннями яких було відновлено право військових пенсіонерів щодо виплати їм пенсії без обмежень максимального розміру, тим самим задовольнивши їх позовні вимоги.

Конституційний Суд України виходив з того, що таке обмеження є порушенням суті конституційних гарантій, які держава надає особам, які відповідно до статті 17 Конституції України, зобов'язані захищати суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність України [57].

Щодо зміни позиції Конституційного Суду України щодо соціальних пільг та гарантій варто зазначити про рішення від 17 липня 2018 року № 6-р/2018. Так, у вказаному рішенні Конституційний Суд України дійшов висновку про те, що Закон України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України», прийнятого Верховною Радою України 28 грудня 2014 року за № 76-VIII в частині скасування або обмеження пільг, компенсацій і гарантій, установлених Законом України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 року № 796-XII, щодо соціального захисту осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, суперечить положенню частини другої статті 3 Конституції України, відповідно до якого держава відповідає перед людиною за свою діяльність [58].

Водночас, у своїй Окремі думці суддя Конституційного Суду України І. Д. Сліденко вказує, що у цьому рішенні судді відійшли від позицій, висловлених у рішенні Конституційного Суду України від 20 березня 2002 року № 5-рп/2002, без відповідних на те причин та підстав. Так, суддя І. Д. Сліденко вказує, що «причини принципової зміни підходу, який наразі базується виключно на буквальному тлумаченні статті 16 Конституції України, невідомі» [59].

На нашу думку, рішенням Конституційного Суду України від 17 липня 2018 року № 6-р/2018 забезпечено захист прав на отримання допомоги, в тому числі фінансової, від держави соціально вразливих категорій громадян, а саме осіб, які постраждали від Чорнобильської катастрофи. Законодавець під час прийняття Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України», від 28 грудня 2014 року за № 76-VIII керувався фінансовими можливостями держави для забезпечення соціальних стандартів зазначеної групи осіб. Проте, оскільки відповідно до статті 3 Конституції України «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю та держава відповідає перед людиною за свою діяльність» [39], то будь-які обмеження соціальних прав та гарантій будуть суперечити вказаним нормам.

У викладеному контексті варто також вказати, що рішенням Другого Сенату Конституційного Суду України від 07 квітня 2021 року № 1-р(П)/2021 у справі за конституційною скаргою громадянина України Дяченка Олександра Миколайовича та інших громадян України щодо відповідності Конституції України (конституційності) підпункту 13 пункту 4 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76-VIII суд вказав, що «з приписів статей 3, 16, 50 Конституції України у їх взаємозв'язку випливають не лише зобов'язання держави перед постраждалими внаслідок Чорнобильської катастрофи громадянами України, а й гарантії щодо цієї категорії громадян» [60]. Таким чином, у зв'язку з рішенням Конституційного Суду України від 17 липня

2018 року № 6-р/2018 суд вкотре шляхом здійснення тлумачення положень законодавства забезпечив поновлення соціальних прав громадян, вказуючи на недопустимість звуження їхніх прав.

Відтак, буквальне тлумачення, яке застосував Конституційний Суд України у розглянутому рішенні, сприяло гарантіями захисту соціальних прав категорії громадян, які цього потребують.

З наведеного можна зробити висновок, що на застосування Конституційним Судом України у своїх рішеннях як динамічного, так і буквального тлумачення, залежить від фінансової стабільності держави та економічних факторів. Так, зняття обмежень для виплати пенсій лише певній категорії осіб, яка не є досить чисельною, не спричиняє значного економічного тиску на систему виплат, яку гарантує держава. Водночас, застосування різних підходів до тлумачення права на соціальні пільги та гарантії призводить до того, що ставить громадян у нерівне становище. Фактично, таким тлумаченням Конституційний Суд України надав перевагу лише певній окремій частині суспільства.

Окрім того, через різні позиції щодо соціальних гарантій у судів першої, апеляційної інстанції не має єдиного підходу та визначеної судової практики щодо того, на який з висновків Конституційного Суду України посилались під час належного мотивування своїх рішень. Небезпека полягає в тому, що такі дії спричинять порушення прав людини та поставлять у нерівне становище громадян. Більше того, право громадян на справедливий судовий розгляд теж порушується через таку правову невизначеність.

Отже, важливо, щоб Конституційний Суд України у своїй діяльності використовував поєднання як динамічного тлумачення, так і статичного. Така суміш підходів дозволить чітко розуміти законодавчі норми відповідно як і до їх текстуального викладення, так і відповідно до духу часу, в якому їх застосовують.

У контексті зміни правових позицій Конституційного Суду України варто зазначити рішення від 15 березня 2016 року №1-рп/2016 щодо офіційного

тлумачення положення «на наступній черговій сесії Верховної Ради України», яке міститься в статті 155 Конституції України.

Конституційний Суд України зробив висновок, що «наступна чергова сесія» – це будь-яка наступна сесія, на якій за законопроект про внесення змін до Конституції України проголосує не менше ніж дві третини від конституційного складу народних депутатів України після попереднього схвалення такого законопроекту [61].

У своїй Окремій думці суддя Конституційного Суду України І. Д. Сліденко вказав, що «висновок про те, що законодавець розвів у часі схвалення законопроекту та прийняття закону, є наслідком буквального тлумачення, а не телеологічного. Те, що законодавцем визначений часовий проміжок між схваленням законопроекту та прийняттям закону, очевидно, дає можливість для його аналізу, але це не може бути основною ціллю законодавця, з тієї простої причини, що така ціль ставиться на всіх етапах прийняття законопроекту, починаючи від його внесення до парламенту» [62].

Крім того, суддя І. Д. Сліденко зазначив, що Конституційний Суд України змінив свою позицію відносно рішення від 17 жовтня 2002 року № 17-рп/2002 у справі щодо повноважності Верховної Ради України. У рішенні Конституційного Суду України від 17 жовтня 2002 року № 17-рп/2002 суд вказав, що «питання про внесення змін до Конституції України має бути розглянуте і вирішене на двох чергових сесіях Верховної Ради України послідовно (стаття 155 Конституції України)» [63].

Водночас, як зазначив суддя І. Д. Сліденко, з 2002 року стаття 155 Конституції України не зазнала змін, відтак змінювати свою позицію Конституційний Суд України не мав підстав [62].

Також необхідно звернути увагу на політичне підґрунтя рішення Конституційного Суду України від 15 березня 2016 року №1-рп/2016. Так, судді Конституційного Суду України М. І. Мельник, С. В. Шевчук, І. Д. Сліденко у своїх окремих думках вказують, що Конституційний Суд України «переступив» лінію своєї незалежності та як зазначає суддя М.І. Мельник «використовуючи

право офіційно тлумачити Конституцію України, втрутився у розв'язання суто політичної проблеми, яка виникла в результаті діяльності відповідних політичних суб'єктів і потребувала політичних засобів вирішення» [64].

Зазначене рішення Конституційного Суду України є підтвердженням висновків Ж. Карбоньє, який зазначав, що саме до динамічного підходу найчастіше звертаються у період змін та «коли закони реформістського плану тлумачаться поширювально» [24, с. 8]. Враховуючи період, в якому було ухвалене вказане вище рішення та реформування як політичної, так і судової системи України, Конституційний Суд України застосовував динамічне тлумачення тоді, коли це було необхідністю, враховуючи зміни в українському суспільстві.

Отже, можна підсумувати, що хоча однією з характеристик динамічного тлумачення судом є зміни в суспільстві, які підштовхують до перегляду позицій, водночас такі зміни можуть мати цілком політичне підґрунтя. Як наслідок, можна зробити висновок, що здійснення такого тлумачення має як позитивні сторони, так і негативні. На прикладі зазначеного вище рішення, можна зробити висновок, що завдяки динамічному тлумаченню Конституційний Суд України вирішив певну політичну проблему, яка була наявна в суспільстві. На нашу думку, у тому разі, якщо перед Конституційним Судом України стоїть завдання щодо вирішення певного питання, яке містить в собі політичний підтекст, варто звертатись до засад його діяльності, які визначення статтею 2 Закону України «Про Конституційний Суд України». Тобто Конституційний Суд України повинен здійснювати тлумачення, яке повинно ґрунтуватись на «на засадах верховенства права, незалежності, колегіальності, гласності, відкритості, повного і всебічного розгляду справ, обґрунтованості та обов'язковості ухвалених ним рішень і висновків» [65].

Більше того, на нашу думку, у такому ключі також необхідно керуватись частиною 2 статті 92 Закону України «Про Конституційний Суд України» в якій зазначено «Конституційний Суд може розвивати і конкретизувати юридичну позицію Суду у своїх наступних актах, змінювати юридичну позицію Суду в разі

суттєвої зміни нормативного регулювання, яким керувався Суд при висловленні такої позиції, або за наявності об'єктивних підстав необхідності покращення захисту конституційних прав і свобод з урахуванням міжнародних зобов'язань України та за умови обґрунтування такої зміни в акті Суду» [65].

У контексті статті 92 Закону України «Про Конституційний Суд України», суддя Конституційного Суду України М. І. Мельник стосовно рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76-VIII зазначає, що за час, який минув з моменту висловлення попередніх юридичних позицій, не відбулося ніяких змін нормативного регулювання, а саме, положення частини третьої статті 22 Конституції України залишаються незмінними з дня її прийняття [66].

Також суддя М. І. Мельник звертає увагу на те, що у рішенні Конституційного Суду України від 22 травня 2018 року № 5-р/2018, зазначено, що положення частини третьої статті 22 Конституції України «необхідно інтерпретувати у взаємозв'язку з положеннями частин першої, другої статті 22, частини першої статті 64, частини першої статті 157 Основного Закону України та розуміти як такі, що поширюються на всі існуючі права і свободи людини, гарантовані Конституцією України» [67].

Водночас, використовуючи буквально-літеральне тлумачення, можна дійти висновку, що Конституційний Суд України розуміє під недопущенням звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод людини та громадянина ті, які лише закріплені в Конституції України. Проте, такі права і свободи не обмежуються їх нормативним закріпленням, в тому числі в Конституції України. Таким чином, здійснивши таке тлумачення, Конституційний Суд України звузив розуміння частини третьої статті 22 Конституції України.

Отже, Конституційний Суд України використовує як динамічне, так і буквально-літеральне тлумачення у рішеннях, які стосуються сфери соціальних гарантій

окремих категорій громадян. При цьому можна зробити висновок, що буквальне тлумачення в деяких випадках не звужує обсяг прав та гарантій, а навпаки є основою для недопущення обмеження законодавцем цих гарантій.

Крім того, варто зауважити, що застосування динамічного тлумачення, часто обґрунтовується тим, що у суспільстві відбулись зміни, які потребують такого застосування. Водночас, на нашу думку, відбувається підміна понять таких як «зміни в суспільстві» та «зміна політичної волі». Таким чином, аналізуючи застосування інтерпретатором динамічного тлумачення, варто звертати увагу на контекст, в тому числі і політичний, щодо якого відбулась міна позицій шляхом використання динамічного тлумачення.

Конституційний Суд України є судом, який покликаний забезпечити верховенство права, верховенство Конституції України серед інших нормативно-правових актів. Задля виконання цих основних своїх завдань Конституційний Суд України здійснює тлумачення як і Конституції України, так і законів на їх відповідність Основному Закону.

У своїй діяльності Конституційний Суд України використовує різні види тлумачення, серед яких найпоширенішими є динамічне, системне та буквальне тлумачення.

У контексті гарантій соціальних прав людини, Конституційний Суд України через здійснення динамічного тлумачення вказував на недопущення звуження змісту таких гарантій, але вказував і на те, що забезпечення таких соціальних прав громадян залежить від фінансових можливостей держави. Варто вказати, що такі рішення Конституційний Суд України ухвалював відповідно до «духу часу». Зважаючи на той факт, що законодавче звуження фінансових гарантій для осіб, які мали право на певні виплати, відбулось під час економічної кризи. Відтак, можна зробити висновок, що Конституційний Суд України виходив із можливостей держави забезпечити громадянам відповідні виплати, передбачені законодавством.

Поширеним видом тлумачення у діяльності Конституційного Суду України є системне тлумачення. Варто вказати, що застосування такого тлумачення судом відповідає засадам діяльності Конституційного Суду України. Здійснення такого тлумачення забезпечує дотримання «всебічного розгляду» питання та не обмежується лише текстовим викладенням норми.

Важливу роль відіграє Конституційний Суд України саме як інтерпретатор, оскільки навіть зміна позицій залежить від осіб, які й утворюють зазначений судовий орган.

Небезпечним є необґрунтований відхід від правових позицій Конституційного Суду України, адже порушується принцип правової визначеності, що в свою чергу призводить до недотримання права на справедливий суд.

Також щодо динамічного тлумачення варто зазначити, що аналізуючи застосування його інтерпретатором необхідно звертати увагу на контекст, в тому числі і політичний, щодо якого відбулась міна позицій шляхом використання динамічного тлумачення.

РОЗДІЛ 3 ЗАСТОСУВАННЯ ЮРИДИЧНОГО ТЛУМАЧЕННЯ ВЕРХОВНИМ СУДОМ УКРАЇНИ

3.1. Юридичне тлумачення у постановах Пленуму Верховного Суду України у період 1991-2005 р.р.

Вагомий вплив на розвиток судової практики та здійснення правосуддя в цілому мають постанови Пленуму Верховного Суду України. Проаналізувавши їх, можна дійти висновку, що в залежності від часу та розвитку суспільних відносин, змінювались підходи до здійснення тлумачення.

Верховний Суд України був однією з найстаріших судових інституцій України. Свою діяльність Верховний Суд України розпочав відповідно до статті 43 Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік, яка передбачала, створення верховних судів союзних республік [68].

Із прийняттям 28 червня 1996 року Конституції України, в Україні на підставі статті 125 найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції було визначено Верховний Суд України [69].

У зв'язку із реформою судової системи України, Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» №1401-VIII від 02 червня 2016 року внесено зміни до статті 125 Конституції України та зазначено, що «Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України» [70]. Крім того, те, що Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою визначено також Законом України «Про судоустрій і статус суддів» №1401-VIII від 02 червня 2016 року.

Відтак, досить тривалий час Верховний Суд України був найвищим судом у системі судоустрою України та до сьогодні має вагомий вплив на формування правових позицій, вирішення спорів та здійснення правосуддя загалом.

Відповідно до Закону України «Про судоустрій України» №3018-III від 07 лютого 2002 року Пленум Верховного Суду України дає роз'яснення судам

загальної юрисдикції з питань застосування законодавства, у разі необхідності визнає нечинними відповідні роз'яснення вищих спеціалізованих судів [71].

Отже, діяльність Пленуму Верховного Суду України ґрунтувалась на Конституції України та Закону України «Про судоустрій України». Таким чином, для забезпечення єдності судової практики Пленум Верховного Суду України надавав свої висновки, тлумачення та роз'яснення, що відображається у наступному.

Так, у постанові Пленуму Верховного Суду України № 4 від 31 березня 1995 року про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди було надане визначення моральної шкоди: «під моральною шкодою слід розуміти втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань, або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб» [72]. Водночас, у вказаній постанові № 4 від 31 березня 1995 року не було надано визначення немайнової шкоди.

Відтак, лише постановою Пленуму Верховного Суду України № 5 від 25 травня 2001 року були внесені зміни у постанову Пленуму Верховного Суду України № 4 від 31 березня 1995 року, зокрема, щодо визначення немайнової шкоди під якою розумілось «втрати немайнового характеру, що настали у зв'язку з приниженням її ділової репутації, посяганням на фірмове найменування, товарний знак, виробничу марку, розголошенням комерційної таємниці, а також вчиненням дій, спрямованих на зниження престижу чи підірив довіри до її діяльності» [73].

У постанові Пленуму Верховного Суду України № 5 від 25 травня 2001 року було вказано також, що вона прийнята з урахуванням Конституції України та змін до чинного законодавства. Отже, можна зробити висновок, що на доповнення та зміни у практиці Верховного Суду України впливали зміни в законодавстві, які в свою чергу змінювались з потребами і вимогами суспільства. На нашу думку, такий розвиток тлумачення судом можна назвати динамічним, адже в залежності від духу часу змінюються і підходи до певних законодавчих

визначень. Більше того, виникли нові правовідносини, які потребували нормативно-правового регулювання у контексті визначення немайнової шкоди. Тому через тлумачення та роз'яснення Пленуму Верховного Суду України була заповнена законодавча прогалина.

Крім того, як приклад динамічного тлумачення у вказаних постановках, варто звернути увагу на пункт 9 постанови Пленуму Верховного Суду України № 4 від 31 березня 1995 року. У редакції 31 березня 1995 року пункт 9 був викладений як: «розмір відшкодування моральної (немайнової) шкоди суд визначає в межах заявлених вимог залежно від характеру та обсягу заподіяних позивачеві моральних і фізичних страждань, з урахуванням в кожному конкретному випадку ступеня вини відповідача та інших обставин» [72].

Водночас, після змін, внесених постановою Пленуму Верховного Суду України від № 5 від 25 травня 2001 року, пункт 9 був викладений як «розмір відшкодування моральної (немайнової) шкоди суд визначає залежно від характеру та обсягу страждань (фізичних, душевних, психічних тощо), яких зазнав позивач, характеру немайнових втрат (їх тривалості, можливості відновлення тощо) та з урахуванням інших обставин....При цьому суд має виходити із засад розумності, виваженості та справедливості» [73].

Таким чином, відповідно до проведених змін було виключене положення про те, що розмір моральної (немайнової) шкоди суд визначає в межах заявлених вимог, натомість, починаючи з 2001 року під час прийняття рішень у справах такої категорії, суди мають визначати розмір майнової (немайнової) шкоди з урахуванням характеру, обсягу страждань та інших обставин, а не керуватись лише тим розміром, який зазначить позивач у своїй заяві. Крім того, варто зауважити, що сама норма, щодо відшкодування майнової (немайнової) шкоди не змінилась, змінилось її розуміння і трактування судом. Тобто судова практика відійшла від надмірного формалізму у цій частині щодо визначення розміру шкоди, врахувавши, що така шкода може не обмежуватись лише у межах заявлених вимог. На зміну такого підходу вплинув розвиток суспільних

відносини, оскільки з'явилась нова площина, яка потребувала підґрунтя для вирішення спорів, що виникли.

У постановах Пленуму Верховного Суду України можна також простежити використання буквального тлумачення. Наприклад, у постанові Пленуму Верховного Суду України № 13 від 24 грудня 1999 року, проаналізувавши зміст статті 103 Кодексу законів про працю України, вказав, що «зі змісту ст.103 КЗпП не вбачається, що її правила не застосовуються у випадках зміни робітникові розряду на підставі ч. 5 ст. 96 КЗпП або зменшення службовцю посадового окладу за результатами атестації згідно з ч. 6 цієї статті» [74].

Крім того, шляхом буквального тлумачення норм законодавства, у згаданій постанові вказано, що «згідно зі ст. 21 КЗпП належним відповідачем у справі за позовом про оплату праці є та юридична особа (підприємство, установа, організація), з якою позивачем укладено трудовий договір. Разом з тим на зазначені вимоги поширюються положення ч. 3 ст. 32 Цивільного кодексу і п. 3 ст. 39 Закону «Про власність», згідно з якими в разі недостатності у державної установи (організації) коштів відповідальність за її зобов'язаннями несе власник» [74].

Таким чином, шляхом буквального тлумачення суд захистив право громадян на отримання оплати за працю навіть у випадку недостатності коштів у юридичної особи-роботодавця.

Варто також звернути увагу на тлумачення, яке використане у постанові Пленуму Верховного Суду України № 7 від 30 травня 1997 року. Так, суд шляхом герменевтичного тлумачення, зазначив, що «відповідно до ст.130 Конституції України фінансування та належні умови для функціонування судів і діяльності суддів повинна забезпечити держава. Тому невиконання чи неналежне виконання цієї конституційної норми відповідними органами чи посадовими особами слід розцінювати як істотне порушення конституційних засад незалежності судової влади» [75]. Відтак, суд вказав, що на підставі цієї норми Конституції України та за наявності фактів, які підтверджуватимуть те, що посадові особи порушили цю норму або чинним законодавством порушується

вказана норма Конституції України, судді мають вживати заходів для притягнення таких осіб до відповідальності.

Таким чином, можна зробити висновок, що судді визначили, що держава через посадових осіб відповідних органів може нести відповідальність за неналежні умови функціонування судів. Більше того, під «належними умовами функціонування судів і діяльності суддів» розуміється не лише матеріальна складова, а й питання щодо відповідності чинного законодавства та належне виконання слідчими, прокурорами своїх обов'язків, які впливають на роботу суддів.

Приклад застосування статичного тлумачення можна навести із постанови Пленуму Верховного Суду України № 4 від 15 квітня 2005 року. Так, у згаданій постанові суд вказав, що «коло осіб, які мають право на пенсію згідно із Законом України «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та деяких інших осіб» від 09 квітня 1992 року №2262-ХІІ *(в редакції чинній на момент винесення постанови Пленуму Верховного Суду України № 4 від 15 квітня 2005 року – прим. Першутти О.В.)* визначено у преамбулі та ст. 4 цього Закону, є вичерпним і розширенню не підлягає» [76].

Водночас, варто також наголосити, що станом на сьогодні, преамбула Закону України «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та деяких інших осіб» від 09 квітня 1992 року №2262-ХІІ зазнала змін, тому перелік осіб, які мають право на пенсію згідно з вказаним законом звузився. Зазначимо, що такі зміни відбулись з метою приведення у відповідність законодавства до часу його застосування. Тому із преамбули були виключені військові структури, які на території України припинили свою діяльність, були переформатовані чи об'єднані з іншими відомствами.

На нашу думку, динамічне тлумачення було також застосоване у постанові Пленуму Верховного Суду України № 5 від 30 березня 1995 року. Так, суд встановив, що «встановлення судом факту перебування у фактичних шлюбних

відносинах на підставі п. 5 ст. 273 ЦПК може мати місце, якщо такі відносини виникли до 8 липня 1944 року і тривали до смерті (пропажі без вісті на фронті) одного з подружжя, внаслідок чого шлюб не може бути зареєстровано в органах реєстрації актів громадського стану. В інших випадках заяви про встановлення факту перебування у фактичних шлюбних відносинах судовому розгляду не підлягають» [77].

Таким тлумаченням суд розширив пункт 5 статті 274 Цивільного процесуального кодексу України (*в редакції, чинній на момент прийняття постанови – примітка Першути О.В.*), який передбачав, що суд розглядає справи про встановлення перебування у фактичних шлюбних відносинах у встановлених законом випадках, якщо шлюб в органах запису актів громадянського стану не може бути зареєстрований внаслідок смерті одного з подружжя [78]. Зазначене тлумачення сприяло захисту прав осіб, які потребували встановлення факту перебування у фактичних шлюбних за період до 08 липня 1944 року, для реалізації свої прав, в тому числі щодо прийняття спадщини, встановлення родинних відносин, захисту майнових прав.

У постанові Пленуму Верховного Суду України № 9 від 06 листопада 1992 року (із змінами, внесеними згідно з постановами Пленуму Верховного Суду України № 4 від 01 квітня 1994 року, № 18 від 26 жовтня 1995 року) суд розтлумачив про те, хто є керівником в розумінні статті 431 Кодексу законів про працю України. Так, суд вказав, що «керівником належить вважати особу, яка очолює підприємство, установу, організацію або відокремлений підрозділ (філія, представництво, відділення тощо). При цьому йдеться не про будь-який структурний підрозділ (цех, управління, службу, ферму тощо), а саме про відокремлений підрозділ, який утворюється у спеціально передбаченому порядку, наприклад, зазначеному в ст.7 Закону України “Про підприємства в Україні”» [79].

Наведене дає підстави зробити висновок, що таке тлумачення було необхідним у процесі реалізації громадянами своїх трудових прав. Відтак,

тлумачення, застосоване судом, відіграло важливу роль у процесі єдиної судової практики в цілому щодо вказаного питання.

Окремо варто звернути увагу на ухвалу Верховного Суду від 11 травня 2018 року у справі № 754/8211/17. У зазначеній ухвалі суд зробив висновок, що «тлумачення правових норм у постановах Пленуму Верховного Суду України є одним з способів реалізації дотримання судами України принципу правової визначеності, і їх постановлення направлено, виключно на забезпечення правильного, однакового застосування судами законодавства й усунення недоліків та помилок у діяльності судів при розгляді кримінальних справ з метою недопущення правового свавілля та як наслідок порушень основоположних прав і свобод людини, які є невідчужуваними та непорушними згідно зі ст. 21 Конституції України» [80].

Отже, можна зробити висновок, що у своїй діяльності Пленум Верховного Суду України здійснював тлумачення, яке сприяло захисту у судовому порядку громадянами своїх прав. Тлумачення Пленуму Верховного Суду України забезпечувало єдність судової практики, що загалом сприяло дотриманню принципу юридичної визначеності. Поряд із буквальним тлумаченням норм законодавства, суд також застосовував і динамічне та герменевтичне тлумачення, що в свою чергу розкривало цілісну ідею та суть того, що мав на увазі законодавець під час прийняття відповідних актів законодавства. Юридичне тлумачення, яке здійснював Пленум Верховного Суду України дозволяло заповнити ті прогалини законодавства, які законодавець не зумів вчасно врегулювати. Відтак, можна говорити про те, що тлумачення, яке здійснював Пленум Верховного Суду України слугувало орієнтиром для всіх судів під час вирішення конкретних спорів.

3.2. Розвиток юридичного тлумачення у діяльності Верховного Суду України у період 2006-2017 р.р.

Починаючи з 2000 року в Україні активно відбувалась зміна законодавства. Серед іншого, у 2004 році набули чинності нові кодекси: Сімейний кодекс України, Цивільний кодекс України. Відтак, зросла потреба у тлумаченні певних положень цих нормативно-правових актів. У першу чергу така потреба виникала під час здійснення правосуддя.

Так, стаття 199 Сімейного кодексу України в редакції від 06 квітня 2006 року передбачала, що «якщо повнолітні дочка, син продовжують навчання і у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги, батьки зобов'язані утримувати їх до досягнення двадцяти трьох років за умови, що вони можуть надавати матеріальну допомогу» [81].

У постанові Пленуму Верховного Суду України № 3 від 15 травня 2006 року про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів суд розтлумачив положення цієї статті так, що такий обов'язок виникає лише за «обов'язкової сукупності юридичних фактів як досягнення дочкою, сином віку, який перевищує 18, але є меншим 23 років; продовження ними навчання; потреба у зв'язку з цим у матеріальній допомозі; наявність у батьків можливості надавати таку допомогу» [82].

З цього можна зробити, що хоча сама стаття не передбачала такої обов'язкової наявності всіх названих юридичних фактів, Верховний Суд України, застосовуючи розширювальне тлумачення, вказав за яких факторів стаття 199 Сімейного кодексу України має застосовуватись судами України всіх інстанцій. Знову ж таки, враховуючи, що Пленум Верховного Суду України здійснював діяльність щодо з'ясування та роз'яснення норм законодавства для судів нижчих інстанцій, можна говорити про те, що цим самим Пленум Верховного Суду України забезпечував дотримання принципу юридичної

визначеності. Це в подальшому не допускало порушення права на справедливий судовий розгляд.

Щодо спорів, які стосуються сімейних правовідносин, то Верховний Суд України також у постанові Пленуму Верховного Суду України № 3 від 30 березня 2007 року про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав, здійснивши розширювальне тлумачення, вказав, що «положення ч. 2 ст. 219 СК у взаємозв'язку з положенням ч. 4 ст. 217 цього Кодексу слід розуміти так: для усиновлення дитини, батьками якої є неповнолітні особи, потрібна згода їх самих, а також їхніх батьків незалежно від часу, протягом якого неповнолітні батьки не проживали з дитиною» [83].

На нашу думку, використовуючи таке герменевтичне тлумачення Верховний Суд України виходив з того, що права дитини потребують всебічного захисту. Тому недосконалість законодавства, яке виражається у відсутності певних положень, які б регулювали зазначене питання, не має бути перешкодою під час вирішення спору в суді щодо захисту прав дитини. Цим самим, суд зробив висновок, який відповідає найкращим інтересам дитини. Зазначимо, що такими підставами, на нашу думку, Верховний Суд України керувався і щодо положення постанови Пленуму № 3 від 30 березня 2007 року, в якому вказано, що «частину 1 ст. 217 СК у взаємозв'язку зі ст. 121, ч. 1 ст. 135 цього Кодексу слід розуміти так: згода батька на усиновлення дитини, народженої матір'ю, яка не перебуває у шлюбі, не потрібна, якщо запис про батька дитини у Книзі реєстрації народжень здійснено за прізвищем матері, а його ім'я та по батькові записано за її вказівкою» [83].

Варто зазначити, що юридичне тлумачення також наявне не тільки в постановах Пленуму Верховного Суду України, а й в узагальненні Верховного Суду України. Так, в узагальненні від 11 грудня 2008 року практики розгляду судами справ, пов'язаних із позбавленням батьківських прав, поновленням батьківських прав, усиновленням, установленням опіки та піклування над дітьми, яке підготовлене суддею Верховного Суду України В. М. Барсуковою,

здійснено юридичне тлумачення статті 60 Цивільного кодексу України щодо встановлення опіки над неповнолітньою особою. Суддя вказала, що «наведені положення слід розуміти таким чином, що коли при розгляді справи суд встановить, що особа позбавлена батьківського піклування, то це є достатньою підставою для порушення і розгляду судом питання про встановлення опіки чи піклування над дитиною і призначення піклувальника, навіть у тих випадках, коли таку вимогу не було заявлено» [84].

З аналізу викладеного, можна зробити висновок, що суддею здійснено тлумачення, яке виходить за рамки буквального тлумачення законодавчої норми, проте є необхідним задля забезпечення належного захисту прав дитини. Знову ж таки, такий висновок був здійснений через призму принципів юридичного тлумачення. Варто зазначити, що узагальнення не було обов'язковим для застосування судами нижчих інстанцій. Водночас для підвищення рівня професіоналізму суддів як інтерпретаторів, висновки, які викладені в узагальненні повинні ними враховуватись під час вирішення спорів.

Приклад динамічного тлумачення також наявний у постанові Пленуму Верховного Суду України № 9 від 22 грудня 2006 року про практику застосування судами цивільного процесуального законодавства при розгляді заяв про забезпечення позову.

Стаття 293 Цивільного процесуального кодексу України в редакції від 14 квітня 2006 року містила чіткий перелік ухвал, які можуть бути окремо оскаржені від рішення суду в апеляційному суді [85].

Водночас Верховний Суд України вказав, що «за змістом ст. 293 ЦПК окремо від рішення суду в апеляційному порядку можуть бути оскаржені ухвали суду першої інстанції про задоволення заяви про забезпечення позову, а також про його скасування, проте ухвали про відмову у забезпеченні позову оскарженню не підлягають» [86].

Таким чином, оскільки Цивільний процесуальний кодекс України не містив положення про те, чи оскаржуються ухвали про відмову у забезпечення

позову, Верховний Суд України заповнив таку прогалину законодавства шляхом здійснення тлумачення щодо цієї конкретної ухвали.

У постанові Пленуму Верховного Суду України № 11 від 21 грудня 2007 року про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя суд вказав, що «відповідно до положень статей 57, 61 СК, ст. 52 ЦК майно приватного підприємства чи фізичної особи - підприємця не є об'єктом спільної сумісної власності подружжя. Інший із подружжя має право тільки на частку одержаних доходів від цієї діяльності» [87].

Поєднуючи тлумачення статей як Цивільного кодексу України, так і Сімейного кодексу України, суд здійснив розширювальне тлумачення, яке знайшло своє застосування під час вирішення спорів, зокрема, у рішеннях Верховного Суду України від 08 вересня 2020 року у справі № 6-26022св09 [88], від 03 червня 2009 року у справі № 6-10657св09 [89] та від 29 жовтня 2008 року у справі № 6-6345св08 [90].

Таким чином, можна говорити про важливість здійснення юридичного тлумачення судами, оскільки в майбутньому таке тлумачення має наслідком його застосування під час вирішення судових спорів.

Постановою Пленуму Верховного Суду України №7 від 30 травня 2008 року про судову практику у справах про спадкування «безпорадним слід розуміти стан особи, зумовлений похилим віком, тяжкою хворобою або каліцтвом, коли вона не може самостійно забезпечити умови свого життя, потребує стороннього догляду, допомоги та піклування» [91].

Більше того, у згаданій постанові Верховний Суд України, здійснив динамічне тлумачення, вказавши, що «якщо будівництво здійснювалося згідно із законом, то у разі смерті забудовника до завершення будівництва його права та обов'язки як забудовника входять до складу спадщини» [91], оскільки такі норми взагалі були (і є) відсутні у Цивільному кодексі України, проте правовідносини з такого питання виникають і потребують регулювання. Тому суд таким чином заповнив прогалину у законодавстві через здійснення динамічного тлумачення.

Приклад тлумачення, яке здійснив Верховний Суд України, можна також простежити у постанові Пленуму Верховного Суду України № 1 від 27 лютого 2009 року про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи.

У вказаній постанові Верховний Суд України вказав, що законодавство України не містить визначень честі, гідності та ділової репутації, «оскільки вони є морально-етичними категоріями й одночасно особистими немайновими правами, яким закон надає значення самостійних об'єктів судового захисту» [92].

Тому Верховний Суд України надав тлумачення цим визначенням у зазначеній постанові. Так, під гідністю суд розуміє «визнання цінності кожної фізичної особи як унікальної біопсихосоціальної цінності, з честю пов'язується позитивна соціальна оцінка особи в очах оточуючих, яка ґрунтується на відповідності її діянь (поведінки) загальноприйнятим уявленням про добро і зло» [92].

Крім того, Верховний Суд України надав визначення поняттю «ділова репутація юридичної особи». Варто зазначити, що до цієї категорії суд також відніс також підприємницькі товариства, фізичних осіб-підприємців, адвокатів, нотаріусів та інших осіб. Так, суд вказав, що під діловою репутацією зазначених суб'єктів варто розуміти оцінку «їх підприємницької, громадської, професійної чи іншої діяльності, яку здійснює така особа як учасник суспільних відносин» [92].

Також варто виділити те, що у згаданій постанові Пленуму Верховного Суду України надано тлумачення тому, що слід розуміти під поширенням інформації. Так, суд вказав, що це може бути «опублікування її у пресі, передання по радіо, телебаченню чи з використанням інших засобів масової інформації; поширення в мережі Інтернет чи з використанням інших засобів телекомунікаційного зв'язку; викладення в характеристиках, заявах, листах, адресованих іншим особам; повідомлення в публічних виступах, в електронних мережах, а також в іншій формі хоча б одній особі» [92], а також «вивішування

(демонстрація) в громадських місцях плакатів, гасел, інших творів, а також розповсюдження серед людей листівок, що за своїм змістом або формою порочать гідність, честь фізичної особи або ділової репутації фізичної та юридичної особи» [92].

Можна зробити висновок, що такий детальний опис, зроблений через призму здійснення юридичного тлумачення, зумовлює те, що суди мають певну «дорожню карту», якої їм слід дотримуватись під час вирішення спору, щодо захисту честі, гідності та ділової репутації осіб.

У своїй практиці Верховний Суд України використовував також буквально тлумачення положень законів. Так, в ухвалях Верховного Суду України від 31 травня 2017 року у справі № 711/5733/16-а, від 31 липня 2017 року у справі № 295/13222/16-а суд відмовив у перегляді ухвал Вищого адміністративного суду України з підстав, що Верховний Суд України вже вирішував питання усунення розбіжностей у застосуванні касаційним судом положень законодавства та вказав, що «виходячи з буквального тлумачення статті 16 Закону № 2011-ХІІ (*Закон України «Про соціальний та правовий статус військовослужбовців та членів їх сімей» – примітка Першути О.В.*) на одноразову грошову допомогу у військовослужбовця виникає і у тому разі, коли інвалідність настала після перебігу тримісячного строку з дня його звільнення зі служби, але внаслідок захворювання або одержаного каліцтва чи іншого ушкодження здоров'я, яке мало місце в період її проходження» [93, 94].

Ще одним прикладом буквального тлумачення у сфері соціального захисту є постанова Верховного Суду України від 15 квітня 2014 року у справі № 21-46а14 в якій зазначено, що буквально тлумачення статті 64 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» № 2262 від 09 квітня 1992 року «дає підстави вважати, що право на перерахунок пенсії у військовослужбовців виникає у випадку, коли відбуваються зміни розміру грошового забезпечення, встановленого законодавством» [95].

Таким чином, у зазначеній постанові Верховний Суд України, застосувавши буквально тлумачення не лише не звузив права осіб, які мають

право на перерахунок пенсії за згаданим законом, а й закріпив, що такий перерахунок здійснюється у законодавчо визначений спосіб. Тим самим, суд забезпечив дотримання принципу правової визначеності для усіх осіб, на яких поширюється дія зазначеного закону.

Крім того, необхідно зазначити і про поєднання буквального та системного тлумачення, яке використовував Верховний Суд України у своїй діяльності.

Так, у постанові Верховного Суду України від 27 січня 2015 року у справі № 21-425a14 Колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України вказала на те, що суд касаційної інстанції застосував помилкове тлумачення пункту 79.2 статті 79 Податкового кодексу України «як такого, що не містить жодної вимоги про необхідність отримання платником податків наказу про проведення перевірки та письмового повідомлення про дату початку та місце її проведення саме виключно до початку перевірки» [96].

Виклавши текст зазначеного пункту Податкового кодексу України та доповнення до нього згідно із Законом України від 24 травня 2012 року № 4834-VI «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо удосконалення деяких податкових норм», Колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України зробила висновок, що «як буквальне тлумачення аналізованої норми, так і системне тлумачення приписів ПК, КАС виключають тлумачення, яке навів касаційний суд у справі, що розглядається» [96].

У результаті перегляду Верховним Судом України ухвали Вищого адміністративного суду, враховуючи наведені висновки суду, заяву позивача було задоволено та передано справу на новий розгляд до суду касаційної інстанції.

Узагальнюючи викладене, можна зробити висновок, що застосування Верховним Судом України всіх підходів до здійснення юридичного тлумачення сприяло розвитку його застосування судами всіх інстанцій. Більше того, завдяки постановам Пленуму Верховного Суду України було заповнено прогалини в

законодавстві, що в свою чергу вплинуло на захист прав осіб, між якими виникли правовідносини, що потребували відповідного регулювання.

Верховний Суд України – одна з найстаріших судових інстанцій України. Багаторічна діяльність цього суду не могла не вплинути на розвиток як судової практики в цілому, так і на здійснення тлумачення цим судом.

У своїй діяльності Верховний Суд України для забезпечення єдності підходів до здійснення правосуддя, застосування законодавства висловлював свої позиції з того чи іншого питання шляхом прийняття постанов Пленуму Верховного Суду України.

У цьому розділі проаналізовано постанови Пленуму Верховного Суду України від 1991 року до 2016 року. З проведеного аналізу можна зробити висновок, що суд застосовував різні види тлумачення для вирішення певних правових проблем, які мали місце в певний період розвитку законодавства. Також можна зазначити, що якомусь конкретному виду тлумачення не надавалась перевага. У постановах суд використовував у однаковій мірі динамічне, статичне та герменевтичне види тлумачення.

Так, у випадку здійснення динамічного тлумачення, Верховний Суд України вносив зміни до вже прийнятих раніше ним постанов відповідно до часу застосування певних норм чи виникнення правовідносин, які потребували правового регулювання.

Крім того, постанови Пленуму Верховного Суду України застосовуються судами України під час мотивування рішень і по сьогодні. Тому можна підсумувати, що тлумачення, яке здійснював Верховний Суд України залишається на часі, навіть після реформування цього суду.

Варто також підкреслити важливість постанов Пленуму Верховного Суду України щодо забезпечення єдності судової практики для судів нижчих інстанцій. Як уже зазначалось, саме завдяки тлумаченню та роз'ясненням, які

були викладені у цих постановах, забезпечувалось єдине регулювання правовідносин.

РОЗДІЛ 4 РОЗВИТОК ЮРИДИЧНОГО ТЛУМАЧЕННЯ У ДІЯЛЬНОСТІ ВЕРХОВНОГО СУДУ

4.1 Застосування юридичного тлумачення у рішеннях Верховного Суду

Рішення Верховного Суду мають важливе значення для всієї судової системи. Адже завдяки висловленим у цих рішеннях правовим позиціям забезпечується єдність судової практики загалом.

Статичне тлумачення, яке використовує Верховний Суд у своїх рішеннях, забезпечує визначеність для суб'єктів правовідносин, які регулюються спеціальним законодавством. Для прикладу варто розглянути наступне, Податковий кодекс України містить підпункт «ж» підпункту 266.2.2 пункту 266.2 статті 266, який закріплює те, що не є об'єктом оподаткування «будівлі, споруди сільськогосподарських товаровиробників (юридичних та фізичних осіб), віднесені до класу “Будівлі сільськогосподарського призначення, лісівництва та рибного господарства” (код 1271) Державного класифікатора будівель та споруд ДК 018-2000, та не здаються їх власниками в оренду, лізинг, позичку» [97].

Так, Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду у постанові від 01 жовтня 2019 року у справі №0340/1905/18, застосовуючи буквальне тлумачення, зробив висновок про те, що вказані будівлі та споруди мають відповідати «меті, способу та критеріям використання у сільськогосподарській діяльності» [98]. Разом з тим, Верховний Суд також вказав, що «вимоги, що будівлі і споруди повинні використовуватися (експлуатуватися) у сільськогосподарській діяльності текст цієї норми не містить» [98].

Таким чином, у зазначеному вище випадку формалізм, який характерний статичному тлумаченню, сприяє захисту платника податків від надмірного оподаткування, адже якщо ці будівлі не використовуються у діяльності, то,

відповідно, немає ніякого прибутку. А тому, щорічна сплата податку на нерухоме майно, а саме на будівлі і споруди, які не використовуються, є не виправданою.

Щодо динамічного тлумачення, то Велика Палата Верховного Суду у переважній більшості випадків застосовує його тоді, коли необхідно відійти від правових позицій, які були висловлені Верховним Судом раніше.

Суддя С. П. Штелик зазначає, що для того, щоб судді могли використовувати динамічне тлумачення, потрібен високий рівень професіоналізму. Крім того, «важливо розуміти, що свобода у процесі тлумачення норм права не є безмежною» [99].

Так, у справі № 823/378/16 Велика Палата Верховного Суду відступила від висновків, які були сформульовані у подібних справах щодо «подвійної оренди» земельних ділянок, а саме те, що спори у цих правовідносинах мали розглядатись не у порядку цивільного судочинства, а в порядку адміністративного [100].

Проте варто зазначити, що прийняття рішення у цій справі не було одноголосним, тому деякі судді висловили окрему думку. Зокрема, судді не погодились із більшістю зважаючи на те, що «за два місяці з моменту вирішення питання про необхідність розгляду спорів щодо «подвійної оренди» земельних ділянок за правилами цивільного судочинства, суттєві зміни (які би могли зумовити відступ від попередніх висновків Великої Палати Верховного Суду) ні у регулюванні правовідносин оренди земельних ділянок, ні у регулюванні процедури державної реєстрації відповідних прав не відбулися» [101].

Таким чином, можна стверджувати, що не завжди використання судом динамічного тлумачення залежить від наявності змін у суспільстві чи законодавстві. У цьому ж випадку варто сказати, що відступлення від висловлених раніше правових позицій, пов'язане з іншим розумінням норм окремими суддями.

Як приклад динамічного тлумачення, можна навести постанову Великої Палати Верховного Суду від 04 вересня 2018 року у справі № 823/2042/16. У цій справі Велика Палата Верховного Суду теж відійшла від висловлених раніше

позицій, в тому числі від позиції, яка була викладена у справі № 823/378/16. Причиною такого обґрунтування стала відсутність єдиної судової практики щодо розгляду спорів щодо державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень. Формулюючи висновок, Великою Палатою Верховного Суду було вказано, що «скасування державної реєстрації права, належного одній особі, за заявою іншої особи в порядку адміністративного судочинства не дозволяє остаточно вирішити спір між цими особами. Тож не виконується основне завдання судочинства» [102].

Варто зауважити, що у цьому випадку однією з підстав зміни позицій можна відзначити те, що змінився суб'єктний склад суддів Великої Палати Верховного Суду, що могло мати вплив на прийняття такої постанови². Як і у випадку зі зміною висновків Конституційного Суду України щодо соціальних пільг та гарантій, варто підкреслити роль інтерпретатора, який має вплив на здійснення тлумачення.

Щодо відходу від застосування буквального тлумачення норм законів, варто зазначити постанову Верховного Суду у складі суддів об'єднаної палати Касаційного адміністративного суду від 03 березня 2021 року у справі №805/3923/18-а.

Так, Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 09 квітня 1992 року №2262-ХІІ містить перелік умов, відповідно до яких призначається пенсія за вислугу років особам, на яких поширюється дія цього закону. Серед таких умов передбачена наявність в особи, яка має право на пенсію за вислугу років за вказаним законом, певної календарної вислуги років. У постанові від 03 березня 2021 року у справі №805/3923/18-а суд вказав, що висновки судів нижчих інстанцій про те, що «визначальною для набуття права на призначення пенсії за вислугу років є саме календарна вислуга років» [103], є необґрунтованими, адже ґрунтуються на

² Постанова Великої Палати Верховного Суду від 04 вересня 2018 року у справі № 823/2042/16 була прийнята суддями Антонюк Н. О., Бакуліної С. В., Британчука В. В., Гудими Д. А., Данішевської В. І., Золотнікова О. С., Кібенко О. Р., Лобойка Л. М., Рогач Л. І., Саприкіної І. В., Ткачука О. С., Уркевича В. Ю., Яновської О. Г. Водночас, у розгляді справи № 823/378/16 та прийнятті постанови Великої Палати Верховного Суду у вказаній справі також до складу суддів входили судді Лященко Н.П. та Ситнік О.М.

неправильному застосуванні норм матеріального права. Верховний Суд зазначив, що в сукупності з аналізу норм Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», для призначення пенсії за вислугу років враховується пільгове нарахування стажу. Відтак, відійшовши від буквального тлумачення норми вказаного закону щодо календарної вислуги років, Верховний Суд застосував динамічний підхід для розв'язання соціальних питань громадян, які виникають під час призначення їм пенсії за вислугу років. Тому можна підсумувати, що така діяльність Верховного Суду щодо тлумачень положень відповідних спеціальних законів, сприяє захисту прав осіб, на які такі положення поширюються.

Водночас, у цьому випадку можна також зазначити, що таким тлумаченням, Верховний Суд по суті замінив законодавця. Адже норма Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» чітко встановлює, що право осіб на призначення пенсії за вислугу років виникає за наявності календарної вислуги років, а не в пільговому її перерахунку. Відтак, на нашу думку, відбувається «перебирання» функцій однієї гілки влади від іншої. Тому законодавцю необхідно враховувати те, що у правовому регулюванні відбуваються зміни, на які потрібно реагувати, шляхом внесення певних змін у законодавчі акти.

Крім того, варто звернути увагу на ухвалу Верховного Суду у складі Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 11 травня 2018 року у справі № 754/8211/17. У вказаній справі як на підставу для оскарження вироку посилався на те, що «необґрунтованим є посилання апеляційного суду на п. 10 постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 року № 7 «Про практику призначення кримінального покарання», згідно з якою повторне звільнення особи від відбування покарання з випробуванням є неприпустимим, оскільки вказана постанова не є нормативно-правовим актом і має лише рекомендаційний (а не обов'язковий) характер, при цьому положення статей 75 та 78 КК не містять заборони щодо повторного звільнення особи від відбування призначеного покарання» [104].

Водночас, відмовляючи у відкритті касаційного провадження, суд вказав, що «тлумачення правових норм у постановах Пленуму Верховного Суду України є одним з способів реалізації дотримання судами України принципу правової визначеності, і їх постановлення направлено, виключно на забезпечення правильного, однакового застосування судами законодавства й усунення недоліків та помилок у діяльності судів при розгляді кримінальних справ з метою недопущення правового свавілля та як наслідок порушень основоположних прав і свобод людини, які є невідчужуваними та непорушними згідно зі ст. 21 Конституції України» [104].

Таким чином, Верховний Суд підтвердив важливість тлумачень, які здійснені Пленумами Верховного Суду України та вказав на те, що таке поєднання забезпечує дотримання принципу юридичної визначеності для сторін.

Я. Берназюк зазначає, що оскільки принцип єдності судової практики не має абсолютного характеру, то виникає суперечність між динамічним тлумаченням права та принципом правової визначеності. Тому автор зазначає, що така суперечність «в адміністративному судочинстві вирішується шляхом встановлення певних обмежень щодо можливості суду відступити від вже сформованої правової позиції» [105].

Отже, у своїй діяльності Верховний Суд використовує як буквальне тлумачення, так і динамічне, шляхом відступлення від попередніх висновків. Проте тут є певна небезпека того, як часто Верховний Суд буде відступати від висловлених позицій. Адже у наведених вище прикладах, відступлення від правових позицій відбувалось у межах трьох місяців 2018 року, що не сприяє розвитку принципу юридичній визначеності. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що такий розвиток судової практики не сприяє її єдності. Тому у випадку виявлення такої «гойдалки» у висновках суду, що стосуються одних і тих же правовідносин, варто залучати до вирішення цієї проблеми законодавця, який шляхом чіткого нормативного закріплення дасть певну гарантію правової визначеності для суб'єктів таких правовідносин.

У контексті відступлення від попередніх правових позицій Верховним Судом України, варто навести як приклад постанову Верховного Суду від 13 січня 2021 року у справі № 925/1525/19. Так, колегія Касаційного господарського суду зазначила, що «необхідність відступу від правових позицій Верховного Суду повинна мати тільки важливі підстави, реальне підґрунтя, суд не повинен відступати від попередніх рішень за відсутності вагомої для цього причини, а метою відступу може слугувати виправлення лише тих суперечностей (помилки), що мають фундаментальне значення для правозастосування» [106]. Цим самим судді дійшли висновку, що у касаційній скарзі не доведено необхідність відступлення судом від попередніх правових позицій.

У рішеннях Верховного Суду наявність ґрунтовного тлумачення дуже важлива для подальших його застосувань.

Динамічне тлумачення дає суддям свободу для відступлення від своїх правових позицій, перегляду висновків. Позитивним є те, що цим забезпечується певна гнучкість динаміки розвитку у регулюванні спірних правовідносин.

На нашу думку, існує певний ризик, який пов'язаний із надмірним використанням судом динамічного тлумачення. Так, здійснюючи тлумачення певної норми, суд може вийти за межі самої норми, і таким чином створити нову норму, тим самим замінити законотворця. Відповідно виникає проблема розділення гілок влади. Якщо відбудеться змішання законодавчої та судової гілки влади втратиться незалежність як одної, так і іншої. Крім того, система стримувань та противаг не буде працювати у даному випадку. Таким чином, здійснення динамічного тлумачення судом має бути таким, щоб воно не створювало нову правову норму, тим самим замінюючи законодавця.

Верховний Суд досить часто і швидко може змінювати свої правові позиції, які були висловлені раніше. Як приклад, зміна позицій Великою Палатою Верховного Суду у наведених у розділі прикладах відбулась протягом трьох місяців. Тому існує небезпека щодо того, що через постійні зміни позицій буде втрачена юридична визначеність для сторін судового процесу.

Також варто зауважити, що в обґрунтуванні зміни таких позицій, судді формально зазначають, коли суд може відійти від позицій, які були висловлені раніше, але не надають обґрунтування тому, які чинники спричинили таку зміну або які законодавчі підстави для відступлення від правової позиції стались.

Таким чином, поєднання статичного та динамічного підходів до юридичного тлумачення має забезпечувати правову визначеність для усіх суб'єктів правовідносин, не спричиняти колізій між тлумаченнями судів щодо одного і того ж питання. Як наслідок, таке поєднання забезпечить єдність судової практики. До того ж, варто враховувати, що тлумачення, яке здійснює суд, проводить межу між законодавчою і судовою гілками влади. Тому суб'єкт здійснення діяльності, пов'язаної з тлумаченням повинен володіти професійними якостями для забезпечення відповідного рівня такого тлумачення.

4.2. Вплив Європейського суду з прав людини на застосування юридичного тлумачення Верховним Судом

Європейський суд з прав людини (надалі – ЄСПЛ) вказує, що Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод є «живим інструментом, який повинен тлумачитися з огляду на умови сьогодення» [107], і тому основне завдання Європейського суду з прав людини є постійне тлумачення норм, що відображається у його рішеннях.

Відповідно до статті 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [39].

Україна ратифікувала Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 17 липня 1997 року [108]. Відтак, згідно зі статтею 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод держава Україна як Висока Договірна Сторона зобов'язалась виконувати остаточні рішення Європейського Суду з прав людини в будь-яких справах, яких вона є стороною [109].

Водночас, для реалізації викладених у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод положень було прийнято Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Стаття 17 цього закону гласить, що суди застосовують Конвенцію про захист прав людини та практику ЄСПЛ як джерело права [110].

На нашу думку, прийняття такого спеціального закону не було обов'язковим, адже відповідно до статті 9 Конституції України, ратифікувавши Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, держава Україна взяла на себе зобов'язання гарантувати кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, права і свободи, які передбачені Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. Враховуючи також положення Конституції України, рішення ЄСПЛ були б обов'язкові до виконання державою Україною навіть без прийняття Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини».

О. М. Євстратенко та Є. С. Топор вказують, що такі дії з боку України були здійснені «з метою створення в схожих правовідносинах однорідної судової практики, узгодженої з європейською правовою системою, тим самим створивши передумови для зменшення кількості заяв до ЄСПЛ проти України» [111, с. 73].

Дійсно, з цією думкою можна погодитись. Однак треба також звернути увагу на те, як практика ЄСПЛ вплинула на тлумачення юридичних норм, як і Конституційним Судом України, так і Верховним Судом.

Так, з аналізу постанов Великої Палати Верховного Суду щодо відступлення від правових позицій, судді посилаються на рішення ЄСПЛ у справі «Чепмен проти Сполученого Королівства» («*Chapman v. the United Kingdom*») від 18 січня 2001 року, заява № 27238/95 [101]. Зокрема, у постанові від 04 вересня 2018 року у справі № 823/2042/16, Велика Палата Верховного Суду послалась на вище вказане рішення ЄСПЛ, оскільки § 70 цього рішення наголошував, «що в інтересах правової визначеності, передбачуваності та

рівності перед законом він не повинен відступати від попередніх рішень за відсутності належної для цього підстави» [102].

Як вказує В. Пирогов, саме у цій постанові Велика Палата Верховного Суду вперше обґрунтувала рішення про відступлення від попередніх позицій, застосувавши практику ЄСПЛ [112].

А. А. Марченко, посилаючись на В. Палюк, зазначає, що практику ЄСПЛ не завжди доречно використовувати, а лише за наявності певних чинників, таких як невідповідність національного законодавства Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та протоколів до неї, за наявності певних «прогалин» щодо захисту прав людини на національному рівні [113].

Вважаємо, що з такою думкою не можна цілком погодитись, адже тоді втрачатиметься суть динамічного тлумачення і обґрунтованість рішень українських судів буде «нижчої якості».

ЄСПЛ тлумачить Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод відповідно до сучасного стану розвитку суспільства, відповідно до часу застосування норм, викладених у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Тому практика ЄСПЛ є тим рушієм, який забезпечує постійний розвиток юридичного тлумачення у дусі часу.

Водночас можна говорити про те, що все ж у ЄСПЛ є обмежувальний фактор щодо динамічного тлумачення. ЄСПЛ зважає на текстуальну форму норм, які закладені в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, проте тлумачить цю норму, виходячи з умов сьогодення.

С. І. Палешник висловлює у своїй роботі думку щодо того, що в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод багато абстрактних понять і саме тому ЄСПЛ використовує динамічне тлумачення «як найбільш зручний спосіб інтерпретації абстрактних норм Конвенції» [114, с. 243].

Окрім того, І. Ю. Кретьова говорить про те, що «практика Суду край рідко застосовується судами загальної юрисдикції при тлумаченні прав людини або таке застосування носить переважно формальний характер» [115, с. 162]. Такий висновок науковиця робить, оскільки вважає, що українські судді не розуміють

системності правових позицій у практиці ЄСПЛ, а також суддям бракує обізнаності щодо доктринальних підходів ЄСПЛ [116, с. 162].

Л. Москвич, зазначає, що «дослідження застосування правових позицій Європейського суду з прав людини у практиці Конституційного Суду України дозволяє стверджувати, що в цілому ці правові позиції можуть стати потужним правовим засобом у розвитку конституційних цінностей» [116, с. 327].

Так, наприклад, у рішенні Конституційного Суду України від 26 січня 2011 року у справі № 1-рп/2011, аргументація суддів, що стосувалась заміни смертної кари на довічне позбавлення волі, включає в себе висновки, які викладені у рішеннях ЄСПЛ [115]. Зокрема, Конституційним Судом України зазначено посилення не тільки на статтю 7 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а на саме рішення ЄСПЛ, в якому розвивалось поняття верховенства права [115, с. 177].

Варто зазначити також позицію, яку висловив ЄСПЛ у справі «Серков проти України» (*Serkov v. Ukraine*) від 07 липня 2011 року, заява №39766/05. Так, у рішенні зазначено, що «Суд визнає, що, дійсно, можуть існувати переконливі причини для перегляду тлумачення законодавства, яким слід керуватися. Сам Суд, застосовуючи динамічний та еволюційний підходи в тлумаченні Конвенції, у разі необхідності може відходити від своїх попередніх тлумачень, тим самим забезпечуючи ефективність та актуальність Конвенції (див. рішення у справах «Вілхо Ескелайнен та інші проти Фінляндії» (*Vilho Eskelinen and Others v. Finland*), [ВП], заява № 63235/00, п. 56, ECHR 2007-IV та «Скоппола проти Італії» (*Scoppola v. Italy* № 2) [ВП], заява № 10249/03, п. 104, ECHR 2009-...)» [117, с. 18].

Таким чином, здійснення динамічного тлумачення судом насамперед пов'язане з часом застосування норм, які тлумачаться. Саме такий підхід дозволяє говорити про «живе право». Водночас, динамічне тлумачення не повинно виходити за рамки тексту норми, і таким чином змінювати саму суть того, що вкладав у таку норму законотворець.

Отже, завдяки динамічному тлумаченню, яке використовує ЄСПЛ, розвивається динамічне тлумачення також і в українській судовій практиці. Як Конституційний Суд України, так і Верховний Суд, суди першої та апеляційних інстанцій посилаються на рішення ЄСПЛ, хоч, на жаль, часто це всього лише формальні посилання без будь-яких тлумачень чи роз'яснень. Однак існує певна проблема в тому, що судді часто в своєму обґрунтуванні зазначають певні статті Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод або вказують список рішень ЄСПЛ, які «вже є сталою практикою» [115, с. 176], не аналізуючи висновки та суть, які викладені у практиці ЄСПЛ.

Крім того, ЄСПЛ неодноразово наголошував на тому, що «тлумачення і застосування національного закону є передусім обов'язком саме національних органів, зокрема судів» [118]. Тому, на судові органи покладається важлива місія щодо тлумачення та роз'яснення правових норм, але не їх створення, як це можливо під час надмірного динамічного тлумачення.

Для більшості пересічних громадян Європейський суд з прав людини є четвертою інстанцією в судовому процесі. ЄСПЛ став тією останнім сподіванням на відновлення порушених прав тих, хто пройшов судовий розгляд у всіх судових інстанціях в Україні.

Не дивно, що такий великий суспільний тиск з боку громадян, змушує суддів звертати більше уваги на висновки, викладені у рішеннях ЄСПЛ, а також застосовувати їх під час мотивування своїх рішень.

Можна сказати, що це позитивний момент у правотворчій діяльності суддів. Водночас, існує ризик того, що постійне використання практики ЄСПЛ у рішеннях стає суто формальним. Адже часто судді загальних судів посилаються на декілька рішень ЄСПЛ, проте ніяким чином не обґрунтовують, які ж висновки з вказаних суддями рішень, стали основою для прийняття рішення у справі, яка розглядається в загальному суді.

О. Гаврилюк у цьому контексті зазначає про те, що «суддя зобов'язаний розглядати справи з урахуванням положень Конвенції та практики ЄСПЛ з питань її тлумачення та застосування» [119, с. 235].

Проте варто також згадати про переваги застосування практики ЄСПЛ для підсилення правової позиції. Так, наприклад, обґрунтовуючи відступлення від своїх попередніх правових позицій, Велика Палата Верховного Суду посиляється на практику ЄСПЛ, зокрема рішення ЄСПЛ у справі «Чепмен проти Сполученого Королівства» («*Chapman v. the United Kingdom*») від 18 січня 2001 року, заява № 27238/95 або рішення у справі «Коссі проти Сполученого Королівства» («*Cossey v. the United Kingdom*») від 27 вересня 1990 року, заява № 10843/84 [112].

Крім того, О. Легка зазначає, що «практика Європейського суду з прав людини указує на важливість динамічного юридичного тлумачення, адже юридичні приписи не завжди встигають за розвитком суспільних відносин, особливо коли йдеться про нормативні акти чи договори, які були прийняті більше ніж 50 років тому» [120, с. 127].

Як уже було раніше зазначено у цій роботі, практика Європейського суду з прав людини є джерелом права для українського судочинства. Зважаючи на таке законодавче підґрунтя, можна говорити про те, що кожне рішення ЄСПЛ стає об'єктом вивчення та розуміння для суб'єктів тлумачення в Україні, зокрема для судів.

Н. Блажівська робить висновок, що «завдання Європейського суду під час здійснення тлумачення не полягає в тому, щоб підміняти національні судові органи» [121, с. 147]. Науковиця вказує, що «практика Європейського суду в рамках конвенційного тлумачення має вагоме значення для національних судів країн-учасниць Конвенції в процесі з'ясування нормативного змісту того чи іншого правового інституту, його ключових...параметрів, нормативного змісту конвенційних норм...» [121, с. 147].

Таким чином, можна зазначити, що тлумачення, яке здійснює ЄСПЛ, не замінює тлумачення національних судів. У першу чергу, зазначені судові органи здійснюють тлумачення різних актів. Водночас, тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яке здійснює ЄСПЛ прямо

впливає на підхід до здійснення тлумачення українськими національними судами.

Варто також згадати про те, що досить багато рішень винесених ЄСПЛ стосуються України. Так, через порушення Україною, в особі її державних органів, прав людини, які закріплені у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, ініціюються зміни в українському законодавстві, що захищає громадян та дозволяє уникати порушень з боку держави.

Таким чином, практика ЄСПЛ має важливе практичне значення для українського судочинства, адже дозволяє не тільки допомагає обґрунтовувати рішення, а й створює підґрунтя для законодавчих змін.

Верховний Суд досить часто і швидко може змінювати свої правові позиції, які були висловлені раніше. До прикладу, Велика Палата Верховного Суду кардинально змінювала свої правові позиції протягом трьох місяців. Тому існує небезпека щодо того, що через постійні зміни позицій буде втрачена юридична визначеність для сторін судового процесу.

Також варто зауважити, що в обґрунтуванні зміни таких позицій, судді формально зазначають, коли суд може відійти від позицій, які були висловлені раніше, але не надають обґрунтування які чинники спричинили таку зміну, які законодавчі підстави для відступлення від правової позиції стались.

Більше того, важливо розуміти ризики, які можуть настати під час використання судом динамічного тлумачення. Так, судді можуть замінити собою законотворця, розширюючи та змінюючи вже наявні правові норми, або створюючи нові.

Все більший вплив на українську судову практику має Європейський суд з прав людини. Саме його висновки використовуються в українському судочинстві як джерело права.

Сьогодні практично нема жодного судового рішення чи постанови в якій би суд не посилався на практику Європейського суду з прав людини. Можна

навіть сказати, що саме цей суд є рушієм розвитку динамічного тлумачення в Україні. Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях тлумачить Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод як «живий інструмент», який має відповідати часу, в якому застосовується норми вказаного документа.

Конституційний Суд України розвиває тенденцію тлумачення конституційних гарантій через практику Європейського суду з прав людини. Верховний Суд обґрунтовуючи відступлення від своїх попередніх правових позицій також посилається на рішення Європейського суду з прав людини.

Тенденція щодо застосування практики Європейського суду з прав людини лише набирає обертів в Україні, і в майбутньому лише сприятиме розвитку юридичного тлумачення українськими судами.

ВИСНОВКИ

Юридичне тлумачення є складним багатограним явищем, яке виконує функції щодо з'ясування змісту, суті та ідеї об'єкта тлумачення. Лише через комплексний підхід до його вивчення та розуміння можна правильно застосовувати його у діяльності, яка пов'язана із здійсненням юридичного тлумачення.

Юридичне тлумачення можна визначити як явище, яке поєднує в собі дії щодо з'ясування змісту та його інтерпретації для інших і метою якого є надати всебічне та комплексне розуміння норми (договору, установчого документа, факту, події) через процес осмислення текстового вираження, змісту та суті.

Саме через те, що юридичне тлумачення є складним багатограним процесом, існує декілька підходів до його розуміння, які відрізняються між собою. Найбільш поширеними є герменевтичний, статичний (буквальний) та динамічний підходи.

Герменевтичний підхід до розуміння юридичного тлумачення направлений на з'ясування самої сутності та ідеї норми права чи законодавчої норми та не обмежується лише їх буквальним змістом.

Статичний підхід характеризується тлумаченням текстуального вираження норми відповідно до того часу її введення. Недоліком такого підходу є значна формалізація та догматизація, яка перешкоджає розвитку права, не дозволяє праву бути гнучким. Водночас саме статичний підхід покликаний забезпечити стабільність правового регулювання та гарантувати правову визначеність для сторін.

На противагу статичному підходу, динамічний підхід дозволяє суб'єктам юридичного тлумачення здійснювати його відповідно до умов та часу застосування норм, відштовхуючись від їх буквеного вираження. Саме такий підхід дозволяє Європейському суду з прав людини тлумачити Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод у дусі часу та потреб суспільства, що надає їй можливість лишатись «живим інструментом» захисту прав людини.

Динамічне тлумачення з одного боку дає суддям свободу для відступлення від своїх правових позицій, проте з іншого – існують ризики того, що часта зміна цих позицій призведе до втрати юридичної визначеності.

Аналіз правових позицій Конституційного Суду України дозволив зробити висновок, що відступлення від раніше зроблених висновків ще не означає те, що судом було застосоване динамічне тлумачення. Підґрунтям для таких змін може стати фінансова стабільність держави, наявність політичних факторів чи взагалі суб'єктний склад суду.

Проаналізувавши рішення Конституційного Суду України за період з 1996 по 2021, можна зробити висновок, що у контексті гарантій соціальних прав людини, Конституційний Суд України застосовував динамічне тлумачення у зв'язку з фінансовою стабільністю держави. Так, під час економічної кризи 2008 року Конституційний Суд України обґрунтовував відступлення від висловлених раніше позицій тим, що можливості держави щодо забезпечення всіх соціальних гарантій громадянам у належному розмірі не є невичерпними. Тому ще раз можна зазначити, що однією з особливостей динамічного підходу до здійснення юридичного тлумачення є час здійснення такого тлумачення.

Крім того, з аналізу рішень Конституційного Суду України зроблено висновок, що у період реформування як політичної, так і судової системи України, Конституційний Суд України частіше звертався до динамічного тлумачення, адже, як зазначають науковці, саме у періоди змін у суспільстві найбільш характерна необхідність застосування саме цього підходу у діяльності судів.

Тлумачення, яке здійснював Верховний Суд України перш за все спостерігається у постановах Пленуму Верховного Суду України. Найбільш поширеним підходом до здійснення юридичного тлумачення став динамічний підхід. Це пояснюється тим, що законодавець не завжди вчасно заповнював законодавчі прогалини шляхом прийняття змін до законів чи нових законів, а відносини, які були на часі, потребували правового регулювання. Варто також

підкреслити, що тлумачення, яке здійснював Пленум Верховного Суду України було своєрідною «дорожньою картою» для судів нижчих інстанцій.

Щодо підстав для відступлення від правових позицій, які спостерігаються у практиці Верховного Суду. Верховний Суд через наявність достатньої кількості справ, які перебувають у нього на розгляді може часто і швидко може змінювати свої правові позиції, які були висловлені раніше. Такі зміни можуть відбуватись навіть у короткі строки – протягом трьох місяців. У цьому проявляється небезпека такого підходу, адже це спричинює відсутність правової визначеності та втрачається стабільність правового регулювання для всіх, кого таке тлумачення може стосуватись.

Після ратифікації Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Україна взяла на себе певні зобов'язання щодо дотримання прав і свобод людини. Крім того, Україна також погодилася з тим, що рішення Європейського суду з прав є обов'язковими до виконання на території України. Також, враховуючи той факт, що рішення Європейського суду з прав є джерелом права, то сьогодні практично нема жодного судового рішення чи постанови в якій би суд не посилався на практику Європейського суду з прав людини. Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях тлумачить Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод як «живий інструмент», який має відповідати часу, в якому застосовується норми вказаного документа. Відтак, можна підсумувати, що це має вплив на розвиток динамічного тлумачення і в практиці українських судів.

Конституційний Суд України розвиває тенденцію тлумачення конституційних гарантій через практику Європейського суду з прав людини. Верховний Суд обґрунтовуючи відступлення від своїх попередніх правових позицій також посилається на рішення Європейського суду з прав людини.

Тенденція щодо застосування практики Європейського суду з прав людини лише набирає обертів в Україні, і в майбутньому лише сприятиме розвитку юридичного тлумачення українськими судами.

Це в свою чергу дозволило суддям використовувати висновки Європейського суду з прав людини в обґрунтуванні своїх рішень. Тому зміна Європейським судом з прав людини правових позицій, підходів до розуміння прав і свобод людини, які передбачені Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод у зв'язку з її динамічним тлумаченням, є однією з причин розвитку динамічного тлумачення в українській судовій практиці та відповідно відступлення від попередніх правових позицій.

Серед ризиків щодо здійснення юридичного тлумачення судовими органами можна виокремити те, що, заповнюючи тлумаченням певну законодавчу прогалину, суд по-суті замінює собою законодавця. Відтак, надмірне зловживання здійсненням юридичного тлумачення, трактуванням певних норм законодавства порушує принцип рівноваги гілок влади. Водночас, саме розвиток юридичного тлумачення дозволяє законодавству змінюватись, бути актуальним. Тому можна зробити висновок, що дотримання балансу розподілу гілок влади є гарантією стабільності держави.

Таким чином, на підставі проведеного аналізу наукової літератури, судової практики України, практики Європейського суду з прав людини нами зроблено висновок, що юридичне тлумачення перебуває у процесі постійного розвитку та вдосконалення. Головними чинниками, які впливають на такий розвиток, є зміна суб'єктного складу інтерпретаторів, розвиток суспільних відносин, виникнення нових сфер, які потребують регулювання, політичні фактори. На підставі цього, сукупність названих чинників дозволяє підсумувати, що вивчення юридичного тлумачення, як явища, та здійснення юридичного тлумачення завжди буде актуальним через постійний розвиток суспільства та правовідносин, які в ньому складаються.

Список використаних джерел

1. Barak A. Purposive Interpretation in Law. Princeton University Press, 2005. 448 p. URL: <http://assets.press.princeton.edu/chapters/s7991.pdf> (дата звернення: 05.05.2021).
2. Greenberg M. Principles of Legal Interpretation, 2016. 57 p. URL: <https://philosophy.ucla.edu/wp-content/uploads/2016/08/Principles-of-Legal-Interpretation-2016.pdf> (дата звернення: 05.05.2021)
3. Baude W., E. Sachs S. The Law of Interpretation. *Harvard Law Review*. 2017. Vol. 130, no. 4. URL: https://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=12566&context=journal_articles (дата звернення: 05.05.2021)
4. Алексеев С. С. Право. Азбука. Теория. Философия. Опыт комплексного исследования. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pravo/Alex/16.php (дата звернення : 05.05.2021)
5. Дяконов В. В. Учебное пособие по теории государства и права, 2004. URL: <http://www.allpravo.ru/library/doc108p0/instrum151/item2787.html> (дата звернення : 05.05.2021)
6. Хабриева Т. Я. Избранные труды: в 10 т. Т. 6. Содерж.: Теория толкования права. Теория правотворчества. Концепции развития законодательства, 2018. 472 с.
7. Толкование закона и права. Т. 1 / под общ. ред. Е. Н. Тонкова. Алетейя; Санкт-Петербург; 2015. 100 с.
8. Александрова Л. Н. Толкование юридических норм и его влияние на судебную практику. *Известия РГПУ им. А. И. Герцена*. 2007. №39. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tolkovanie-yuridicheskikh-norm-i-ego-vliyanie-na-sudebnuyu-praktiku> (дата звернення: 05.05.2021).
9. Васильковский Е. В. Руководство к толкованию и применению законов. Для начинающих юристов. М.: Издание Бр. Башмаковых, 1913. 152 с. URL: <https://naukaprava.ru/catalog/297/1582/27621> (дата звернення : 05.05.2021)

- 10.Галуцько В. В. Професійно-правове тлумачення права. *Форум права*. 2011. № 2. С. 151–154.
- 11.Козюбра М. І. Юридичне тлумачення: проблеми методології. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2014. Т. 155. С. 3–8.
- 12.Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. К.: Ваїте, 2015. 392 с.
- 13.Тодыка Ю. Н. Конституция Украины: проблемы теории и практики: монография. Х.: Факт, 2000. 608 с.
- 14.Теорія держави та права : навч. посіб. / [Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. – К.: НАВС, Освіта України, 2017. 320 с. URL: https://www.naiau.kiev.ua/files/kafedru/tdp/navch_pos_tdp.pdf (дата звернення : 05.05.2021).
- 15.Теорія держави і права : підручник / [О. М. Бандурка, О. М. Головка, О. С. Передерій та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О. М. Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 416 с. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/6689/Teoriia%20derzhavy%20i%20prava_pidruchnyk_KhNUVS_2018.pdf?sequence=4&isAllowed=y (дата звернення : 05.05.2021).
- 16.Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. Харків, 2001. 656 с. URL: http://www.dut.edu.ua/uploads/l_948_39072050.pdf (дата звернення : 05.05.2021).
- 17.Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009/TEorijaDerjav_2009.pdf (дата звернення : 05.05.2021).

- 18.Вопленко Н. Н. Официальное толкование норм права URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/VOPLENKO_1976.htm#%D0%93 (дата звернення : 05.05.2021).
- 19.Черданцев А. Ф. Толкование права и договора: Учебное пособие, 2003. 381 с. URL: https://www.studmed.ru/cherdancev-a-f-tolkovanie-prava-i-dogovora_f943d61f04f.html (дата звернення : 05.05.2021).
20. Лемак В. В., Бадида А. Ю. Тлумачення права: проблеми визначення поняття, складу, практичної потреби. *Публічне право*. 2019. Т. 36, № 4. С. 133–143. URL: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/36/pdf/pp-2019-36-15.pdf> (дата звернення: 05.05.2021).
- 21.Котенко М. В. Тлумачення норм права в системі юридичної діяльності. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки*. 2012. Т. 25 (64). № 1. С. 258-263.
- 22.Зверєв Є. О. До питання про визнання юридичного тлумачення мистецтвом. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2017. Т. 193. С. 38-40.
- 23.Сердюк І. А. Методологічний аналіз інтерпретацій поняття «тлумачення норм права». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 3. С. 35-43.
- 24.Капліна О. В. Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права: монографія. Х.: Право, 2008. 296 с.
- 25.Косцова І. П. Герменевтичний метод тлумачення норм права: історична та юридична дивергенція. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. *Юридичні науки*. 2015. № 827. С. 153-158.
- 26.Плавич В. П. Тлумачення юридичних норм і застосування законів (логікометодологічний аналіз). *Правова держава*. 2015. № 26. С. 147–160.
- 27.Головін А. Застосування методів юридичної герменевтики в інтерпретаційній діяльності Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2012. № 4. С. 43-54.

28. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон України від 28.02.1991 р. № 796-XII : станом на 7 квіт. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-12> (дата звернення: 05.05.2021).
29. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів України, 53 народних депутатів України і 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» від 26 грудня 2011 року № N 1-42/2011 // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-11#Text> (дата звернення: 05.05.2021).
30. Житловий Кодекс Української РСР : Кодекс України від 30.06.1983 р. № 5464-X : станом на 23 квіт. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10> (дата звернення: 05.05.2021).
31. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV : станом на 1 січ. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 05.05.2021).
32. Постанова Верховного Суду від 16.12.2020 р. у справі № 182/7347/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93793226> (дата звернення: 05.05.2021).
33. Шутак І. Д. Юридична техніка тлумачення норм права. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2015. № 11. С. 18-24.
34. Саміло Г. О. Проблеми тлумачення правових норм: навчально-методичний посібник. З.: ЗНТУ, 2017. 144 с.
35. Мірошніченко А. М. Статичне та динамічне тлумачення права. *Право і громадянське суспільство*. 2012. №1. С. 59-66.

- 36.Лепіш Н. Я. Наукове розуміння тлумачення норм права. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія юридична.* 2015. № 4. С. 12-24.
- 37.Гончаров В. В. Динамічне тлумачення юридичних норм / Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України / Редкол.: П.М. Рабінович (голов. ред.) та ін. – Серія І. Дослідження та реферати. – Вип. 27. – Львів: СПОЛОМ, 2013. 252 с.
- 38.Опотяк С. З. Теорії тлумачення правових норм (юридична природа та підходи до тлумачення правових норм). *Бюлетень Міністерства юстиції України.* 2011. № 4. С. 122-127.
- 39.Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 05.05.2021)
- 40.Чистякова Ю. В. Тлумачення норм права конституційним судом України в контексті досвіду інших правових систем. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2017. № 5. С. 26-29.
- 41.Рабінович П., Гончаров В. Конституція України як «живий інструмент» відображення та врегулювання соціальних змін (у світлі практики вітчизняного конституційного судочинства). *Вісник Академії правових наук України.* 2011. № 2. С. 3-14.
- 42.Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміну «законодавство») від 09 липня 1998 року №17/81-97 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-98#Text> (дата звернення: 05.05.2021).

- 43.Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 53 і 47 народних депутатів України про офіційне тлумачення положення частини третьої статті 103 Конституції України (справа щодо строків перебування на посту Президента України) від 25 грудня 2003 року № 22-рп/2003 // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v022p710-03> (дата звернення: 05.05.2021)
- 44.Веніславський Ф. Інтерпретаційна діяльність Конституційного Суду України в механізмі забезпечення стабільності конституційного ладу. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. №2(61). С. 61-69.
- 45.Ухвала Конституційного Суду України про припинення конституційного провадження у справі за конституційними поданнями 57 та 69 народних депутатів України щодо «визнання неконституційними актів, прийнятих на засіданні частини народних депутатів України у приміщенні «Українського дому» 21 січня та 1 лютого 2000 року від 27 червня 2000 року № 1-27/2000 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002u710-00#Text> (дата звернення: 05.05.2021).
- 46.Бабенко К. А. Феномен «динамічного балансу» стабільної Конституції і розвитку політико-правових відносин. URL: <https://6aas.gov.ua/ua/proekty/articles/b/438-fenomen-dinamichnogo-balansu-stabilnoji-konstitutsiji-i-rozvitku-politiko-pravovikh-vidnosin.html> (дата звернення: 05.05.2021).
- 47.Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Барабаша Олександра Леонідовича щодо офіційного тлумачення частини п'ятої статті 94 та статті 160 Конституції України (справа про набуття чинності Конституцією України) від 03 жовтня 1997 року справа № 18/183-97 URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-97/conv> (дата звернення: 05.05.2021).

- 48.Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Національного банку України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 58 Конституції України (справа про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів) від 09 лютого 1999 року справа № 1-7/99 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-99#Text> (дата звернення: 05.05.2021).
- 49.Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Світязької сільської ради Шацького району Волинської області про офіційне тлумачення терміна «передача», який вживається у підпункті 5.1.17 пункту 5.1 статті 5 Закону України «Про податок на додану вартість» (справа про тлумачення терміна «передача земельних ділянок») від 05 лютого 2004 року Справа № 1-5/2004 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-04#Text> (дата звернення: 05.05.2021).
- 50.Грищенко К.С. Зміна Конституційним Судом України власних юридичних позицій і застосування динамічного тлумачення – пошук співвідношення. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2017. Т. 193. С. 17-21.
- 51.Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України та 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців третього, четвертого пункту 13 розділу XV «Прикінцеві положення» Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та офіційного тлумачення положення частини третьої статті 11 Закону України «Про статус суддів» (справа про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання) від 11 жовтня 2005 року справа № 1-21/2005 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-05#Text> (дата звернення: 05.05.2021).
- 52.Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 51 і 48 народних депутатів України щодо відповідності

Конституції України (конституційності) першого речення пункту 2 розділу II «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до статті 43 Закону України «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та деяких інших осіб» та про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 43, статей 51, 55, частини третьої статті 63 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», а також за конституційними зверненнями Комітету по захисту прав військовослужбовців та працівників Міністерства внутрішніх справ України і Служби безпеки України «За справедливість», Партії розбудови, правозахисту недержавних організацій України «Партія правозахисту», Української спілки ветеранів Афганістану, громадян Токаря Степана Семеновича, Іорданова Пилипа Феодосійовича про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 43, статей 51, 55, частини третьої статті 63 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» (справа про перерахунок пенсій військовослужбовців) від 14 червня 2007 року справа № 1-12/2007 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-07#Text> (дата звернення: 05.05.2021).

53.Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 10 Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання соціального захисту окремих категорій громадян» від 08 вересня 2009 року у справі №1-27/2009 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-09#Text> (дата звернення: 05.05.2021).

54.Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 29, 36, частини другої статті 56, частини другої статті 62, частини першої статті 66, пунктів 7, 9, 12, 13,

14, 23, 29, 30, 39, 41, 43, 44, 45, 46 статті 71, статей 98, 101, 103, 111 Закону України «Про Державний бюджет України на 2007 рік» (справа про соціальні гарантії громадян) від 09 липня 2007 року у справі №1-29/2007 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0a6p710-07#Text> (дата звернення: 05.05.2021).

55.Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 2 частини першої статті 49, другого речення статті 51 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 07 жовтня 2009 року у справі № 1-32/2009 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v025p710-09#Text> (дата звернення: 05.05.2021).

56.Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянки Пастух Зінаїди Іванівни щодо офіційного тлумачення положення частини тринадцятої статті 37 Закону України «Про державну службу» в системному зв'язку з положеннями пункту 2 частини першої, частини другої статті 40 Кодексу законів про працю України, статті 21 Закону України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» від 26 листопада 2013 року у справі № 1-14/2013 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-13#Text> дата звернення: 05.05.2021).

57.Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень другого речення частини сьомої статті 43, першого речення частини першої статті 54 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 20 грудня 2016 року у справі № 1-38/2016 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-16> (дата звернення: 05.05.2021)

- 58.Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) підпунктів 2-7, 12 та 14 пункту 4 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76-VIII від 17 липня 2018 року у справі № 1-11/2018(3830/15) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-18#Text> (дата звернення: 05.05.2021)
- 59.Окрема думка судді Конституційного Суду України Сліденка І.Д. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) підпунктів 2-7, 12 та 14 пункту 4 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/na06d710-18#n2> (дата звернення: 05.05.2021)
- 60.Рішення Другого Сенату Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою громадянина України Дяченка Олександра Миколайовича та інших громадян України щодо відповідності Конституції України (конституційності) підпункту 13 пункту 4 розділу I Закону України "Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України" від 28 грудня 2014 року № 76-VIII від 07 квітня 2021 року у справі № 3-333/2018(4498/18) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va01p710-21#Text> (дата звернення: 05.05.2021).
- 61.Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо офіційного тлумачення положення «на наступній черговій сесії Верховної Ради України», яке міститься у статті 155 Конституції України від 20 грудня 2016 року у справі

№ 1-38/2016 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-16#Text> (дата звернення: 05.05.2021).

62. Окрема думка судді Конституційного Суду України Сліденка І.Д. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо офіційного тлумачення положення «на наступній черговій сесії Верховної Ради України», яке міститься у статті 155 Конституції України від 22.03.2016 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nea1d710-16#Text> (дата звернення: 05.05.2021).
63. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статей 75, 82, 84, 91, 104 Конституції України (щодо повноважності Верховної Ради України) від 17 жовтня 2002 року у справі № 1-6/2002 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-02#Text> (дата звернення: 05.05.2021).
64. Окрема думка судді Конституційного Суду України Мельника М.І. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо офіційного тлумачення положення «на наступній черговій сесії Верховної Ради України», яке міститься у статті 155 Конституції України від 22 березня 2016 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ncal1d710-16#n2> (дата звернення: 05.05.2021).
65. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 р. № 2136-VIII: станом на 11 квіт. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19> (дата звернення: 05.05.2021).
66. Окрема думка судді Конституційного Суду України Мельника М.І. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу І

Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76-VIII від 22.05.2018 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nb05d710-18#Text> (дата звернення: 05.05.2021).

- 67.Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76-VIII від 22.05.2018 у справі № 1-4/2018(2792/15) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-18#Text> (дата звернення: 05.05.2021).
- 68.Розбіжна думка судді Сергія Головатого у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень пунктів 4, 7, 8, 9, 11, 13, 14, 17, 20, 22, 23, 25 розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII від 19.02.2020 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nb02d710-20#Text> (дата звернення: 05.05.2021).
- 69.Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 28 черв. 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/ed19960628#Text> (дата звернення: 05.05.2021).
- 70.Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19> (дата звернення: 05.05.2021).
- 71.Про судоустрій України : Закон України від 07.02.2002 р. № 3018-III : станом на 3 серп. 2010 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3018-14> (дата звернення: 05.05.2021).

72. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : Постанова Верхов. Суду України від 31.03.1995 р. № 4 : станом на 31 бер. 1995 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95/ed19950331#Text> (дата звернення: 05.05.2021).
73. Про внесення змін та доповнень до постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. № 4 "Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди" : Постанова Верхов. Суду України від 25.05.2001 р. № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-01> (дата звернення: 05.05.2021).
74. Про практику застосування судами законодавства про оплату праці : Постанова Верхов. Суду України від 24.12.1999 р. № 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-99> (дата звернення: 05.05.2021).
75. Про посилення судового захисту прав та свобод людини і громадянина : Постанова Верхов. Суду України від 30.05.1997 р. № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-97> (дата звернення: 05.05.2021).
76. Про окремі питання застосування судами України законодавства про пенсійне забезпечення військовослужбовців (крім військовослужбовців строкової служби), осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та деяких інших осіб : Постанова Верхов. Суду України від 15.04.2005 р. № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-05> (дата звернення: 05.05.2021).
77. Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення : Постанова Верхов. Суду України від 31.03.1995 р. № 5 : станом на 25 трав. 1998 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-95> (дата звернення: 05.05.2021).

- 78.Цивільний процесуальний кодекс України (ст.123 - ст.288) : Кодекс України від 18.07.1963 р. : станом на 02 лют. 1996 р.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1502-06> (дата звернення: 05.05.2021).
- 79.Про практику розгляду судами трудових спорів : Постанова Верхов. Суду України від 06.11.1992 р. № 9 : станом на 25 трав. 1998 р.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-92> (дата звернення: 05.05.2021).
- 80.Ухвала Верховного Суду від 11 травня 2018 року у справі №754/8211/17
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73902794> (дата звернення: 05.05.2021).
- 81.Сімейний кодекс України : Кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III : станом на 06 квіт. 2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/ed20060406#Text> (дата звернення: 05.05.2021).
- 82.Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів : Постанова Верхов. Суду України від 15.05.2006 р. № 3.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-06> (дата звернення: 05.05.2021).
- 83.Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав : Постанова Верхов. Суду України від 30.03.2007 р. № 3 : станом на 19 груд. 2008 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-07> (дата звернення: 05.05.2021).
- 84.Практика розгляду судами справ, пов'язаних із позбавленням батьківських прав, поновленням батьківських прав, усиновленням, установленням опіки та піклування над дітьми* : Узагальнення суд. практики Верхов. Суду України від 11.12.2008 р.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0020700-08> (дата звернення: 05.05.2021).

- 85.Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV : станом на 14 квіт. 2006 р.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/ed20060414#top> (дата звернення: 05.05.2021).
- 86.Про практику застосування судами цивільного процесуального законодавства при розгляді заяв про забезпечення позову : Постанова Верхов. Суду України від 22.12.2006 р. № 9 : станом на 12 черв. 2009 р.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va009700-06> (дата звернення: 05.05.2021).
- 87.Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя : Постанова Верхов. Суду України від 21.12.2007 р. № 11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-07> (дата звернення: 05.05.2021).
- 88.Рішення Верховного Суду України від 08.09.2010 р. у справі № 6-26022св09. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/11288293> (дата звернення: 05.05.2021).
- 89.Рішення Верховного Суду України від 03.06.2009 р. у справі № 6-10657св09. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/3894781> (дата звернення: 05.05.2021).
- 90.Рішення Верховного Суду України від 29.10.2008 р. у справі № 6-6345св08. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/2427808> (дата звернення: 05.05.2021).
- 91.Про судову практику у справах про спадкування : Постанова Верхов. Суду України від 30.05.2008 р. № 7.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08> (дата звернення: 05.05.2021).
- 92.Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи : Постанова Верхов. Суду України від 27.02.2009 р. № 1.

- URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09 (дата звернення: 05.05.2021).
93. Ухвала Верховного Суду України від 31.05.2017 р. у справі № 711/5733/16-а URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/67004682> (дата звернення: 05.05.2021).
94. Ухвала Верховного Суду України від 31.07.2017 р. у справі № 295/13222/16-а URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/68141969> (дата звернення: 05.05.2021).
95. Постанова Верховного Суду України від 15.04.2014 р. у справі № 21-46а14 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/38376805> (дата звернення: 05.05.2021).
96. Постанова Верховного Суду України від 27.01.2015 р. у справі № 21-425а14 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/43075087> (дата звернення: 05.05.2021).
97. Податковий кодекс України : Кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI : станом на 23 квіт. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 05.05.2021).
98. Постанова Верховного Суду від 01.10.2019 р. у справі № 0340/1905/18 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84954798> (дата звернення: 05.05.2021)
99. Суддя Верховного Суду розповіла колегам з першої та апеляційної інстанцій про методи тлумачення норм права. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/731929/> (дата звернення: 05.05.2021).
100. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12.06.2018 р. у справі № 823/378/16 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75241943> (дата звернення: 05.05.2021).
101. Окрема думка суддів Великої Палати Верховного Суду Бакуліної С. В., Гудими Д. А., Данішевської В. І., Кібенко О. Р., Рогач Л. І.,

- Уркевича В. Ю. у справі № 823/378/16 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76441988> (дата звернення: 05.05.2021).
102. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 04.09.2018 р. у справі № 823/2042/16 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77969515> (дата звернення: 05.05.2021).
103. Постанова Верховного Суду від 03.03.2021 р. у справі № 805/3923/18-а URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95277911> (дата звернення: 05.05.2021).
104. Ухвала Верховного Суду від 11.05.2018 р. у справі № 754/8211/17 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73902794> (дата звернення: 05.05.2021).
105. Берназюк Я. Співвідношення необхідності забезпечення єдності судової практики та відступу від правових позицій Верховного Суду (на прикладі вирішення публічно-правових спорів). *Судебно-юридическая газета*. URL: https://sud.ua/ru/news/blog/177404-spivvidnoshennya-neobkhidnosti-zabezpechennya-yednosti-sudovoyi-praktiki-ta-vidstupu-vid-pravovikh-pozitsiy-verkhovnogo-sudu-na-prikladi-virishennya-publichno-pravovikh-sporiv?fbclid=IwAR2D9EastZc6_icoWnIGyUwMUIzxKUw2X1w3RWPgdg7LEoQuV798suRpCHg (дата звернення: 05.05.2021).
106. Постанова Верховного Суду від 13.01.2021 у справі № 925/1525/19 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94320703> (дата звернення: 05.05.2021).
107. Справа «Пічкур проти України» (Заява № 10441/06) : Рішення Європ. суду з прав людини від 07.11.2013 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_984 (дата звернення: 05.05.2021).
108. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів N 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР :

станом на 13 берез. 2006 р.
 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-вр> (дата звернення: 05.05.2021).

109. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. : станом на 2 жовт. 2013 р.
 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 05.05.2021).
110. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV : станом на 2 груд. 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> (дата звернення: 05.05.2021).
111. Практика Європейського суду з прав людини в діяльності органів прокуратури і суду: виклики та перспективи: матеріали І Міжнародної науково-практичної конференції (13 червня 2018 року). Київ: Національна академія прокуратури України, 2018. 206 с. URL: http://napu.com.ua/wpcontent/uploads/2018/08/praktuka_evropeuskogo_sudu.pdf (дата звернення: 27.05.2020)
112. Пирогов В. Підстави відступлення Великої Палати Верховного Суду від власних правових позицій і запитання щодо таких підстав | ЮРЛІГА. *ЮРЛІГА*.
 URL: https://jurliga.ligazakon.net/ru/analytics/183692_pdstavi-vdstuplennya-veliko-palati-verkhovnogo-sudu-vd-vlasnikh-pravovikh-pozitsy--zapitannya-shchodo-takikh-pdstav (дата звернення: 05.05.2021).
113. Марченко А. А. Прецедентний характер рішень Європейського суду з прав людини в правовій системі України. *Шостий апеляційний адміністративний суд*. URL: <https://6aas.gov.ua/ua/proekty/articles/m/665-pretседentnij-kharakter-rishen-evopejskogo-sudu-z-prav-lyudini-v-pravovij-sistemi-ukrajini.html> (дата звернення: 05.05.2021).
114. Палешник С. І. Способи тлумачення норм права Європейським судом з прав людини. *Проблеми законності*. 2015. № 128. С. 237-245.

115. Кретьова І. Ю. Тлумачення права: доктрини, розвинуті Європейським судом з прав людини : дисертація. Харків, 2015. 236 с.
116. Москвич Л. М. Вплив практики Європейського суду з прав людини на судову практику національних судів : текст доповіді / Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / Нац. акад. прав. наук України, НЮАУ, НДІ вивч. пробл. злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України. – Харків : Право, 2014. № 27. С. 327-335.
117. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві: Науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. К., 2015. 128 с.
URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/c/7/232691.pdf> (дата звернення: 05.05.2021).
118. Рішення Європейського суду з прав людини від 16.02.2000 р. у справі «АМАНН ПРОТИ ШВЕЙЦАРІЇ» (Заява № 27798/95).
URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=308> (дата звернення: 05.05.2021).
119. Гаврилюк О. Проблемні питання застосування практики Європейського суду з прав людини національними судами / *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 4. С. 231-238.
120. Легка О. Динамічне юридичне тлумачення: практика європейського суду з прав людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 10. С. 124–128. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2016/10/26.pdf>.
121. Блажівська Н. Межі інтерпретаційної діяльності Європейського суду з прав людини. *Національний Юридичний Журнал: Теорія і Практика*. 2018. С. 144–148.
URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2018/3/part_2/33.pdf.